

DÜNYADAKİ VE TÜRKİYE'DEKİ KRİZLERİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ VE EKONOMİK KALKINMAYA ETKİSİ

Zübeyir TURAN¹

ÖZET

Kriz, sosyal bilimciler tarafından çoğu kez; “birden bire meydana gelen kötüye gidiş yönündeki gelişme”, “büyük sıkıntı” ve “bunalım” gibi kelimelerle eş anlamda kullanılmaktadır. Oysaki kriz; önceden bilinmeyen, hesaba alınmayan, ya da öngörülmeven bazı gelişmelerin, makro düzeyde devlet, mikro düzeyde ise firmaları dolayısıyla girişimcileri ciddi olarak etkileyecek sonuçlar ortaya çıkarmasıdır. Devlet, firmalar ve halk açısından bakıldığında krizin, enflasyonun ekonomik bir sorun olduğu görülür. Ancak hiperenflasyon olayında ülkede mal ve hizmet fiyatlarının beklenmedik bir anda ve aniden çok yüksek düzeyde hızla artış kaydetmesi halinde krizden bahsedilir. Mesela günümüz Türkiye ekonomisinde finansal krizlerle ilgili iki tür göstergeden bahsedebilir. Bunlar ülke koşullarında yatırım riskinin arttığını gösteren ve bu nedenle finansal bir krizin doğacağı konusundaki beklentileri besleyen ön göstergeler ile yaşanan krizin boyutları hakkında bilgi veren temel göstergelerdir. Özellikle bu finansal kriz göstergelerinin en başında, ülkede döviz piyasasındaki reel kurun aşırı düzeyde değerlenmesi gelmektedir. Önemli diğer bir krizde, bankacılık sektöründe ortaya çıkan döviz krizleridir. Bunlar daha ziyade bankaların bilançolarının kötüleşmesinden. Finansal krizin bu gün ulaştığı görünüm, piyasalara duyulan güvensizlik ortamından kaynaklanan ihtiyat güdüsüne dayanmaktadır. Likidite talebinin ulaştığı yaygınlık, bütün ülkeleri etkisi altına almıştır. Bu çalışmanın amacı; krizin Türkiye ekonomisinin genelinde yarattı küçülmeye özel kesiminde uyması gerektiğini; bunun da, işsizliğin artması, ücretlerin ve maliyetlerin azaltılmasına, üretimin giderek düşmesine neden olduğunu göstermektedir. Krizin Türkiye ekonomisine yansımalarının boyutlarının hafifletilmesi, reel kesimin bu gerçeği önceden kabullenip kendiliğinden bu yola girmesinden geçmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Büyük Sıkıntı, Ciddi Sorun, Finansal Kriz, Krizin Çözümü, Maliyetlerin Düşmesi, Bankacılık Krizi, Döviz Düşmesi, Devalüasyon, Likidite, Spekülatif.

JEL Sınıflaması : G01, H12.

REASONS FOR THE EMERGENCE OF CRISIS IN THE WORLD AND TURKEY AND ITS IMPACT ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT

ABSTRACT

The crisis is usually used by social scientists alike these words “a sudden deterioration process”, “big trouble” and “depression”. Furthermore, the crisis, some developments which are previously unknown, not taken into account or unforeseen, appears seriously effective results in macro level on states and in micro level on firms thus entrepreneurs. This economical aspect sometimes perceived as inflation by state, firms and households. . However, in the event of hyperinflation, It is mentioned about the crisis, in case of prices of goods and services in the country unexpectedly and suddenly increased high level and very rapidly. For instance, it may be mentioned about two types of indicators regarding financial crisis in today's Turkish economy. These are the key indicators, demonstrating the increase of investment risk in country conditions and, therefore, feeding

¹ Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, z_turan63@hotmail.com.

expectations about rising a financial crisis and providing information about the extent of the crisis. Among these basic financial crisis indicators, excess appreciation of the reel exchange in the country currency market is the most important issue. Another significant crisis is the currency crisis in the banking sector. These are usually caused by the worsening of banks' balance sheets. The current outlook of financial crisis is depended on caution motive resulting from lack of confidence to markets. Reaching prevalence of demand for liquidity has influenced all countries. The aim of this study is to demonstrate the necessity to conform private sector which is occurring downsized because of crisis throughout Turkish economy while the unemployment has been increased, wages and costs have been decreased, the production has been decreased. The reel sector in Turkish economy should have safeguard measures against crises before it would be happen.

Key Words : Crisis, Big Trouble, Serious Issues, Financial Crisis, Crisis Resolution, Costs Decrease, The Banking Crisis, The Exchange Decrease, Devaluation, Liquidity, Speculative.

JEL Classification : G01, H12.

GİRİŞ

Türkiye'nin yaşadığı ilk ekonomik kriz 1929 depresyonu ile ortaya çıkmıştır. Devletçilik politikalarıyla kriz atlatılmaya çalışılmış 1970'lerdeki ekonomik krizler nedeniyle IMF patentli istikrar politikaları uygulanmaya konulmuş 24 Ocak kararları ile Türkiye ekonomisinde belli bir yapısal dönüşüm yaşanmıştır.

1980'li yıllardan bu yana ekonomide liberal politikaların uygulanmaya başladığı Türkiye ekonomisi bir değişim ve dönüşüm süreci yaşamaktadır. Bu süreçte dikkati çeken en önemli hususlardan biri, özellikle kamu kesiminde açıkların önemli boyutlara ulaşması ve bu açıkların giderek artan bir iç borçlanma ile finanse edilmesidir. Bu yapı, mevcut sorunların geçici olarak ertelenmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. 1990'larda problem daha da büyüyünce devlet kendi bankalarının üzerine borç yüklemeye başlamıştır. Bu dönemde, Türkiye ekonomisini karakterize eden önemli gelişmeler, yüksek reel faiz oranları, kamu dengelerinde ortaya çıkan bozulma, ekonomik ve siyasi yapıdaki istikrarsızlıklar olarak gösterilebilir. Bu olumsuzlukların bir sonucu olarak 1994 Nisan ayında ülke krize girmiş ve "IMF tipi" ama IMF desteği olmayan bir istikrar programını uygulamaya başlamıştır. Ancak 1997 yılında Asya ve 1998 yılında Rusya'da krizlerin ortaya çıkması ve buna 1999 Ağustosunda yaşanan büyük depremin de eklenmesi daha önce uygulanan yanlış politikaların sonuçlarının kendini daha hızlı göstermesine neden olmuştur. 2000'li yıllara gelindiğinde ülke, 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında yaşandığı gibi sık aralıklarla krizlerle karşılaşmıştır. Türkiye 1946 yılından günümüze kadar farklı, dönemlerde döviz ve ödemeler dengesi krizi, reel sektör ve finansal krizler ile karşı karşıya kalmıştır. Bu kriz dönemlerinde ortaya çıkan istikrarsızlığın çözümünde çoğunlukla başvurulan temel yöntem, Uluslar arası Para Fonu (IMF) destekli istikrar programlarının uygulanmaya konulmasıdır. Türkiye, ekonomik krizlerle karşılaştığı dönemlerde ya IMF'nin onayını alarak ya da doğrudan bu kuruluşların önerdiği istikrar programlarını yürürlüğe koymuştur.

Kriz bir karmaşadır ve her karmaşada bazıları kaybederken bazıları kazanacaktır. Kriz döneminde kazananlar arasında yer alıp, kriz şartlarını gelişme fırsatı olarak kullanmak isteyen reel işletmeler, krizden nemalanmak ve işletmelerini ayakta tutmak için çaba gösterirler.

1. TÜRKİYE'DE VE DÜNYADA YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

1.1. BÜYÜK DÜNYA BUHRANI

Büyük Bunalım 1929'da başlayan (ancak etkilerini ancak 1930 yılının sonlarında tam anlamıyla hissettiren) ve 1930'lu yıllar boyunca devam eden ekonomik buhrana verilen isimdir. Buhran, Kuzey Amerika ve Avrupa'yı merkez almasına rağmen, dünyanın geri kalanında da (özellikle de sanayileşmiş ülkelerde) yıkıcı etkiler yaratmıştır.

1929 Krizi o zamana kadar görülmemiş işsizliğin, ekonomik daralmanın, durgunluğun sebebi olmuştur. Ekonomide yeni akımların da temelleri bu kriz sebebiyle atılmıştır.

Büyük Bunalım en çok sanayileşmiş şehirleri vurmuş, bu kentlerde bir işsizler ve evsizler ordusu yaratmıştır. Bunalımdan etkilenen birçok ülkede inşaat faaliyetleri durmuş; tarım ürünü fiyatlarındaki %40-60'luk düşüş, çiftçileri ve kırsal bölge nüfusunu kötü etkilemiştir. Talebin beklenmedik düzeyde düşmesi nedeniyle madencilik alanı buhranın en fazla etkilendiği sektörlerden biri olmuştur. Büyük Bunalım farklı ülkelerde farklı tarihlerde sona ermiştir.

1.2. KRİZİN SEBEPLERİ

Büyük kriz öncesindeki atmosfere bir göz attıktan sonra krizin sebepleri ve gelişimi üzerinde durmak gerekir. Dünyayı etkileyen pek çok olay üzerinde olduğu gibi bu olayın da sebepleri üzerinde çok sayıda araştırmalar ve değişik yorumlar yapıldı ancak bunların genelinde yer alan ortak birkaç sebebi şöyle sıralayabiliriz:

Birincisi; Amerika'daki şirketlerin mali güçleriydi. 1870li yıllarda Amerika'da irili ufaklı pek çok şirket varken I. Dünya Savaşı'nın getirdiği zorluklar karşısında küçük şirketler birleşmek zorunda kalmış ve savaş sonrasında tekeller oluşturmuşlardır. Öyle ki 1929 yılına gelindiğinde Amerikan ekonomisinin %50'si üzerinde söz sahibi olan holding sayısı 200 kadardı. Bu da tek bir holdingin bile iflasının ekonomiyi sarsmaya yeteceğini gösteriyordu. İkinci bir sebep de bankaların kötü yapılanmış olmasıydı. Bankaların sermaye esaslarını, rezerv ve kredi oranlarını belirleyen yasalar yoktu. Örneğin şirketlerin mali tablolarının güvenilirliğini sağlayan yasalar yoktu. Bu yüzden yatırımcı senedini aldığı firma hakkında yeterince bilgiye sahip olamıyordu. Yine ticari bankaları yatırım bankalarından ayıran yasalar da mevcut değildi.

Üçüncü bir sebebin de, başkan Hoover yönetiminin ekonomi alanındaki tecrübesizliği olduğu söylenebilir. Bu düşüncenin savunucularına göre başkan Hoover yönetimi 1920'lerde hüküm süren liberal ekonomi anlayışına göre ekonomiye devlet müdahalesi yapmamayı uygun görmüştü. Ancak 29 krizine müdahale etmemenin toplumsal maliyeti çok büyük olmuştu. Daha sonraları başkan müdahaleye karar verdiğinde ise hem çok geç olmuştu hem de müdahale başarılı değildi. Örneğin devlet bütçesini dengelemek için devlet harcamalarını kısması ve vergileri arttırmasının işsizliğe sebep olduğunu ve bunun da insanların satın alma gücünün azalmasına ve fiyatların düşmesine neden olduğu savunuldu. Hükümetin tecrübesizliğinin bir diğer göstergesi de altın standardına bağlı kalmakta ısrar ediydi. Hükümet altına bağlı olmayan para basmayı reddederek sıkı bir para politikası izledi ve piyasada para bulunmayınca ekonomik faaliyetler durdu, reel sektör küçüldü. Bu da daha fazla işsizlik, daha az gelir demektir. Vurgulanması gereken son sebep ise; başta da belirtildiği gibi Amerika'nın dünya üzerindeki net kreditor olmasıydı. Bunun yanında I. Dünya Savaşı sonrası Almanya ve İngiltere'den istediği tazminatların altın

olarak ödenmesini talep ediyordu. Ancak dünyadaki altın stoku yetersizdi ve var olan stoku da zaten Amerika kontrol ediyordu. Bu sebeple de bahsedilen tazminatların ve kredilerin mal ve hizmet olarak ödenmesi denendi ancak bu da Amerika'nın kendi mal ve hizmet sektörünü vurdu. Son çare olarak gümrük duvarları koyma yoluna gidildi ancak bu da yalnızca dış ticareti küçülttü. Sonuçta Amerika hesapsızca vermiş olduğu kredileri geri alamadı.

1.3. TÜRKİYE'YE ETKİSİ

1929 Türkiye'nin ekonomik krizle tanıştığı yıl olmuştur. Tüm dünyada etkili olan kriz Türkiye'de de ciddi sıkıntılara sebep olmuş buna Osmanlı'dan kalan borçların da eklenmiş ve bu dönemde Türk parasının değeri düşmüştür.

Türk parasında görülen nispi istikrar 1929 yılında birden bire bozulmaya başladı. Bunun nedenleri şunlardır:

- 1929 yılında Türk parasının değerinin en önemli düşme nedeni, 1929 yılında ödemeler bilançosu açıklarının birden bire iki katına çıkarak 101 milyon liraya ulaşmasıydı. Kötü hava koşulları ve dünya ekonomik krizinin sonucu olarak ihraç mallarımızın fiyatlarında hâsıl olan düşüşler ihracatımızın değerini 155 milyon liraya düşürmüştür.
- Yeni uygulamaya konulacak 1499 sayılı gümrük tarifesinin resimleri çok fazla yükselteceğini düşünen spekülâtörler büyük miktarda mal ithal ederek ithalat hacmimizin 286,2 milyon liraya ulaşmasına neden olmuştur.
- Hükümetin o dönemde bayındırlık programlarını yürütmeye hızla devam etmesi de ithalatı arttırmıştır.
- 1929 yılından itibaren ödemeler bilançosunda Duyun-u Umumiye idaresiyle yapılan anlaşmaya göre Osmanlı döneminden Kalan borç taksitleri de yer almaya başlamıştır.
- Nihayet Demiryolları ve Haydarpaşa liman tesisleriyle ilgili taksit ödemelerinin ödemeler bilançomuz üzerinde olumsuz etkileri olmuştur.

Bilindiği gibi 1929 yılına kadar Cumhuriyet Hükümetleri Osmanlı döneminden kalan evrak-ı nakdiye miktarını arttırmamıştı. Hatta reel anlamda para arzında bir gerileme söz konusuydu. Hükümetin uzun zaman para politikası açısından pasif tutumu, özellikle tarımsal yapısı gereği mevsimlik dalgalanmalarla karşı karşıya olan ülkemizde olumsuz etkileri olmuştur (Parasız, 2003: 34).

1.4. 1994 MEKSİKA KRİZİ

1994 yılında Meksika ekonomisinde olumsuz beklentilere yol açan bir dizi gelişme ortaya çıkmıştı. Gelişmiş ülkelerdeki ekonomik iyileşme yanında dünya faiz oranlarındaki artış, Meksika'ya giren yabancı sermaye akımlarında keskin bir düşüşe yol açmıştı. Ülke içerisinde siyasi sorunlar ve suç olaylarının artması ekonomiye yönelik beklentileri olumsuz etkilemiş ve geçerli bir döviz kuru rejimi sarsılmıştır. Olumsuz siyasi ortamın sürekliliği nedeniyle Nisan'dan Kasım'a kadar yurtiçi finansal piyasaları stabilize eden önlemler artık yetersiz kalmış ve ekonomik istikrarsızlık iyice belirginleşmiştir. Rezervlerin azalması nedeni ile mevcut durumun sürdürülememesi pezo'nun devalüe edilerek, dalgalı bir döviz kuru rejimine geçilmesine yol açmıştır. Dış sermaye akımları durmuş, rezervler

azalmış, cari işlemler açığı büyümüştür. Gerek nominal gerekse reel faizler önemli ölçüde artmıştır. Tüm bu gelişmelerde sermaye çıkışları önemli bir rol oynamıştır. Sonuçta büyüme negatife düşmüş, finansal sistem ağır bir baskı altında kalmış, şirketlerin ve hane halklarının artan borçları nedeni ile reel gelirler düşmüş ve birkaç ay sonra bankacılık sektörü krizi kaçınılmaz olmuştur (SEYİDOĞLU ve YILDIZ, 2006: 217–218).

1.5. BREZİLYA KRİZİ

Asya krizinden sonra Brezilya da büyük sıkıntılarla karşılaşmıştır. Ülke 1994 yılında yürürlüğe konan ve Brezilya parası Real'in dolar karşısında tedrici devalüasyonunu öngören Real Plan sayesinde başarılı bir büyüme göstermişti. Asya'da yaşananların ardından ise Brezilya Brady tahvillerinin değeri ile borsa endeksinde keskin düşüşler gerçekleşti. Ayrıca uluslar arası yatırımcıların fonları Brezilya'ya akarken, ülkenin cari işlemler açığı sürekli biçimde artmaya başlamış ve 1994'de GDP'nin %0,3'ünden 1997'de %4,2'sine yükselmişti. Güneydoğu Asya krizinden sonra, yatırımcıların Brezilya hakkındaki düşünceleri daha ihtiyatlı hale geldi. Yatırımcılar Real Planı'nın istikrarı ve cari işlemler açığının sürdürülebilirliği hakkında kuşkulananmaya başladılar. İktisatçılar Real'in dolara karşı aşırı değerli olduğunu (muhtemelen %20 kadar) belirtiyorlardı.

Bu olaydan sonra Brezilya sabit kur sistemini devam ettirmişti. 1998 Kasım ayında açıklanan mali paket ve IMF'den sağlanan destek krizin etkilerini azaltırken, planın devamını sağlamıştı. Ancak Brezilya'da esas problem 1998 yılının Ocak ayında ortaya çıktı. Olay, Minas Gerais eyaletinin borçlarını ödeyecek kadar parasının bulunmamasına rağmen Federal hükümetin çeşitli birimlerine olan borçlarını reddetmesiyle başladı. Bu, Cordaso hükümetini zora soktu ve Brezilya zorlukla çevirdiği borç yükünü ifa edemeyerek iflasa düştü. Brezilya uluslar arası tahvil borçlarıyla ilgili yükümlülüklerini zamanında yerine getirmediği bir ortamda kur paritesini sürdürmedi ve Real'i önce %9 devalüe etti (1.21'den 1.32 dolara), ardından da merkez bankası artık döviz piyasasına müdahale etmeyeceğini açıkladı ve kur iki hafta içerisinde dolara karşı 2,0'ın üzerinde bir oranla işlem görmeye başladı. Real Planı fiilen sona ermişti. Sonuçta tekrar IMF'ye yardım çağrısı yapıldı.

Brezilyada krizin önemli nedenlerinden birisi sabit kur politikasıydı; ancak kamu kesiminin rolüne de özellikle dikkat çekmek gerekir. Gerçekten de 1995–98 yılları arasında mali dengenin bozulmasının ana nedeni borç faizi ödemeleri değil, kamu açıklarının büyümesi idi. 1990'da başlayan Collor Plan altında Brezilya kamu kesimi (1991–94 arasında) GDP'nin %2,9'u kadar fazla vermişken, Real Planı altında (1995–98) ciddi bir bozulma ile ortalama %0,2 açık vermişti. 1998 sonlarında krize bu koşullar altında girilmişti. Ocak 1999'deki hızlı devalüasyondan sonra IMF ile yapılan anlaşma ciddi reformların devreye girmesini sağlamış ve ülkede kamu kesimi 1999–2002 arasında %3,5'luk bir fazla vermiştir (SEYİDOĞLU ve YILDIZ, 2006: 220–221).

1.6. 1997 GÜNEYDOĞU ASYA KRİZİ

Doğu ve güneydoğu Asya ülkeleri 1970'li yılların ortalarından itibaren hızlı bir büyüme süreci yaşamışlardır. Ülkelerin ekonomik başarıları "mucize" diye nitelenmiş ve diğer gelişmekte olan ülkelere örnek olarak sunulmuştur. Ancak 1997 Temmuzunda Tayland'da başlayan kriz, bölgenin diğer ülkeleri Malezya, Endonezya, Güney Kore, Filipinler, Hong Kong ve Singapur'a yayılmıştır. Başlangıçta ülkelerin paraları dolar karşısında önemli düzeyde değer kaybettiği gibi, borsaları da çökmüştür. Dünya global krizin eşliğine gelmiş birkaç ay içinde birçok ülke yıllarca geriye gitmiş, ekonomik

istikrarsızlıklarla birlikte politik istikrarsızlıklar yaşanmıştır (SEYİDOĞLU ve YILDIZ, 2006: 181).

1997 yılı başından itibaren iç ve dış spekülâtorlerde Tayland Baht'ının aşırı değeri olduğu, ülkenin ihracat olanaklarını arttırmak için Baht'ın değerini düşürüleceği beklentisi hâkim olmaya başlamıştı. Bunun anlamı döviz spekülasyonları için koşulların olgunlaşmaya başlamış olmasıdır. Bu dönemde Tayland Baht'ına yönelik bir spekülasyon dalgası ortaya çıkmıştır. Tayland Merkez Bankası yerli paraya yönelik bu spekülâtif dalgayı önleyerek döviz kurunu sabit tutmayı başarmış, ancak biçimde bir uygulama için kullanabilecek döviz rezervleri azalmıştır.

Tayland Merkez Bankası toplam varlıkları içerisinde vadeli sözleşmelere bağlı olmayan, serbest kullanabileceği döviz rezervlerinin azalması nedeniyle, kısa vadeli dış yükümlüklerini 1997 ilkbaharına ertelemek zorunda kalmıştır. Bu durum hem yurtiçi hem yurtdışı spekülâtorlerce yerli paranın değerinin düşürüleceğinin işareti olarak algılanmıştır, Baht'ın değerinin düşürüleceği beklentisi spekülâtorlerin harekete geçmesine yol açmıştır. Tayland Merkez Bankası, yerli paranın değerini 1 dolar = 25 Baht olarak sabit tutmayı denemiş ancak spekülasyonlardan kar sağlamak isteyen yabancı yatırımcıların spekülâtif atakları ile başa çıkılamamıştır. Sonuçta Merkez Bankası 39 milyar dolar rezervinin 9 milyar dolarını kaybettikten sonra 2 Temmuz 1997 tarihinde baht'ın değerini serbest bırakmış, baht kısa sürede önemli ölçüde değer kaybetmiştir. Bu durum zincirleme reaksiyonlara yol açmıştır (Demir, 1999: 139).

1997 Temmuzunda patlak veren Asya Krizi, özellikle krize giren ekonomilerde, ekonomilerin küçülmesine, borsaların çökmesine, işsizliğin artmasına, uluslararası alanda kredi akışının hızla düşmesine, şirketlerin ve bankaların iflaslarına, ulusal ve uluslararası piyasalarda faiz oranlarının hızla yükselmesine ve uluslararası düzeyde ticaret hacminin düşmesine neden olmuştur. Bu görünüm itibariyle yaşanan kriz, her yönüyle bir mali kriz olma özelliğini taşımaktadır. Krizin nedenleri arasında, en önemlisi, bölge ülkelerinin sağlam bir mali sisteme sahip olmamaları gelmektedir. Mali sistemlerin zaafı, genelde dışa kapalı olmasından ve bankaların yanlış borçlanma ve kredi politikalarından kaynaklanmıştır. Mali kuruluşların yeterli denetimden uzak kalmaları ve bankacılık sisteminde fiyat ve risk değerlendirmesi yapacak personelin sınırlı sayıda olması da, bu süreci destekleyen önemli faktörlerdendir (Özbilen, 2000). Endonezya, Tayland ve Güney Kore krizden en çok etkilenen ülkelerdir. Hong Kong, Malezya, Laos ve Filipinler de bu krizden büyük ölçüde etkilenmişlerdir.

1.7. ARJANTİN KRİZİ

Arjantin ikinci dünya savaşı sonrası dönemde çok sık kur krizleri ile karşılaşmış bir ülkedir. Genellikle enflasyonun düşürülmesi amacıyla sabit kura dayalı istikrar programlarının uygulanması global faktörlerin de katkısı ile neredeyse her zaman bir kur krizi ile sonuçlanmıştır. 1967-1995 yılları arasında sekiz istikrar programı uygulayan Arjantin, her programdan bir süre sonra krizle yüz yüze gelmiştir. Her krizin ardından ise ülke önemli bir rezerv kaybına uğramış ve ciddi devalüasyonlar yaşanmıştır. Programlar sabit kur merkezli hazırlanırken, aynı zamanda parasal ve mali disipline yönelik çeşitli gelir politikalarıyla ücret ve fiyat kontrolleri getirilmekteydi. Programın ilk yıllarında enflasyonda bir düşüş gerçekleşiyor; ancak kaçınılmaz olarak milli para aşırı değerlendirilerek cari işlemlerde bozulma meydana geliyordu. Nihayetinde güçlü devalüasyon beklentileri doğunca merkez bankasının kuru sürdürme çabaları adına yaptığı müdahaleler, önemli miktarda rezervin erimesiyle sonuçlanıyordu. Bu durum mali ve parasal disiplinin

kaybolmasına ve enflasyonun artarak, dış dengesizliklerin büyümesi ve kurun çökmesiyle sonuçlanıyordu (SEYİDOĞLU ve YILDIZ, 2006: 222).

1.8. 1994 TÜRKİYE KRİZİ

1994 yılının başına gelindiğinde, Cumhuriyet tarihinin en büyük cari açığı ve kamu açığı makroekonomik dengesizliklerin boyutu görmek açısından yeterlidir. Orta-uzun dönemde sürdürülemeyecek olan bu yapı ve politikalar 1994 yılı Nisan ayında içine düşülen ağır iktisadi krizin oluşumundaki nedenlerdir.

1.8.1. Nisan 1994 Kararlarının Alınmasına Yol Açan Gelişmeler

Kriz sinyallerinin alınmaya başlandığı 1993 yılının son ayları ile 1994 yılının Nisan ayı arasında geçen sürenin incelenmesi krizin yönetimi açısından da oldukça yanlış uygulamalara başvurulduğunu göstermektedir. Aşırı spekülasyon sermaye girişinin ekonomik dengeler üzerindeki olumsuz etkilerini Türkiye kadar ağır yaşamış olan bazı gelişmekte olan ülkelerde krizin ortaya çıkmasıyla birlikte alınan önlemler ile krizin daha hafif atlatılması mümkün olmuştur. Ancak Türkiye'de başvurulan uygulamalar ve iktisadi kararlar krizin boyutunu artırıcı etki yaratmıştır denilebilir. Bir başka deyişle, 1993 sonu ve 1994 başını kapsayan dönemde Türkiye, kriz yönetiminde de başarısız olmuştur. 1993 yılının ortalarında siyasi otorite kamunun faiz yükünün çok yüksek olduğunu ve kısa dönemde uygulanacak politikaların faiz oranlarını düşürme amacı taşıyacağını açıklamaya başladı. Bu aşamada ekonomiye likidite enjekte edilmeye başlandı ancak yüksek likidite ve düşmesi beklenen döviz talebini hızla artırmaya başladı. Diğer yandan yüksek cari açık da devalüasyon beklentilerini kamçulamakta ve döviz talebini artırıcı işlev görmekteydi.

Siyasi otorite dövize olan talebi yüksek döviz rezervlerini satarak sınırlamanın mümkün olacağı, bu şekilde piyasada dolaşan paranın İMKB'ye yönlendirilebileceği varsayımı ile hareket etmekteydi. Bu varsayımlar iki nedenle geçerli olmadı. Bunlardan birincisi büyük bankalar yüksek bir devalüasyon olacağı bilgisi ile hareket etmekteydiler. Dolayısıyla piyasaya sürülen döviz talebi kırma işlevini yerine getirmekten uzak kalmakta ve piyasaya sürülen döviz giderek artan fiyatta alıcı bulmaktaydı. Diğer yandan İMKB, o dönem için 52 milyon dolar gibi dar bir işlem hacmine sahipti ve piyasada dolaşan spekülasyon sermayeyi mas etme kapasitesine sahip olmaktan çok uzaktı. Sonuç olarak Ocak 1994'te döviz kuru 19 000 TL/\$ Merkez Bankası rezervleri 7 milyar dolar iken Nisan 1994'te döviz kuru 38 00 TL/\$'a çıkarken, uluslararası rezervler 3 milyar dolara düştü.

1993 yılının ortalarında siyasi otorite kamunun faiz yükünün çok yüksek olduğunu ve kısa dönemde uygulanacak politikaların faiz oranlarını düşürme amacını taşıyacağını açıklamaya başladı. Bu aşamada ekonomiye likidite enjekte edilmeye başlandı. Ancak yüksek likidite ve düşmesi beklenen faiz oranları döviz talebini hızla artırmaya başladı. Diğer yandan yüksek cari açık da devalüasyon beklentilerini kamçulamakta ve döviz talebini artırıcı işlev görmekteydi.

Siyasi otorite dövize olan talebi yüksek döviz rezervlerini satarak sınırlamanın mümkün olacağı, bu şekilde piyasada dolaşan paranın İMKB'ye yönlendirilebileceği varsayımı ile hareket etmekteydi. Bu varsayımlar iki nedenle gerçek olmadı. Bunlardan birincisi büyük bankalar yüksek bir devalüasyon olacağı bilgisi ile hareket etmekteydiler. Dolayısı ile piyasaya sürülen döviz, talebi kırma işlevini yerine getirmekten uzak kalmakta ve giderek artan fiyatta alıcı bulmaktaydı. Diğer yandan İMKB o dönem için 52 milyon dolar gibi dar bir işlem hacmine sahipti ve piyasada dolaşan spekülasyon sermayeyi mat etme kapasitesine sahip olmaktan çok uzaktı.

Sonuç ücretlerin düşürülmesi, işsizlikte artış, yüksek bir devalüasyon ve üç basamaklı enflasyon döneminin açılması olarak kendini gösterdi.

İstikrar programı enflasyon oranını azaltma, TL'ye kararlılık kazandırma, dışsatımı artırma ve bunları gerçekleştirerek sürdürülebilir bir ekonomik ve toplumsal gelişme sürecini elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçlara ulaşılması başta kamu kesimi açıklarının azaltılması ve bir dizi yapısal yeni düzenlemelerle gerçekleştirilecektir. Kararlar yapısal düzenleme başlığı altında sınırlı bir vergi yasası değişikliğini belirttikten sonra konunun özüne gelmekte. Konunun özü; kamu ekonomik kuruluşlarının özelleştirilmesidir. 1994 sonuna kadar Erdemir, Tüpraş, Petrol Ofisi, Petkim, THY, Turban, Havaş D.B., Deniz Nakliyat ve Ditaş'ın kısmen veya tamamen özelleştirilmesidir. Ek olarak 1995'te de PTT ve TEK' in özelleştirilmesi PTT'nin kablolu TV ve cep telefonu yetkilerinin satılması yoluna gidilecektir. Bankacılık alanında ise yine 1994'te Sümerbank ve Etibank'ın bankacılık hizmetlerinin özelleştirilmesi ve Emlak Bank'ın halka açılması sağlanacaktır. 5 Nisan kararlarının; ödemeler dengesi, döviz kuru, kamu dengesi, faiz oranı ve parasal büyüklükler üzerindeki etkisinin oldukça sınırlı olduğu görülmektedir.

Dış ticarete 1994 yılında yüksek devalüasyon nedeniyle dışsatımda bir artış ve dışalımında bir yavaşlama görülürken 1996'da dış ticaret açığı olağanüstü büyümüştür. 1994 Nisan'ı sonrası dövize olan yoğun talebi durdurmak için 1996 yılına kadar faizlerde artma gözlenirken, 1996'da bunun tersi bir eğilim gözlenmiştir. Çünkü böyle yüksek oranda bir faiz ödemesi kamunun yatırım harcamalarından neredeyse tümüyle vazgeçmesine ve diğer cari harcamaların kısılmasına neden olmaktadır.

Türkiye 14 yıllık bir aradan sonra yeniden iktisadi bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Ekonominin dış finansman olanaklarının iyice daralmış olması ve dış borç servisinin yapılamaz hale gelmesi ilk bakışta 1980 krizine benzer bir görüntü sergilese de gerek krize yol açan nedenler, gerek krizin doruk noktasında ulaşılan koşullar ve gerekse dünyanın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi konjonktür açısından 1994' teki durum farklıdır. 1994 krizinin en belirgin özelliği yoğun bir finans krizi ile birlikte ortaya çıkmış olmasıdır. 1980'lerden farklı olarak gerek bankacılık kesimi, gerek banka dışı özel kesim, gerekse de hane halkları borçludur ve bu borç kısmen de döviz cinsindedir. 1994 Türkiye'sinde 1980'de ve sonrasında döviz kuru, faiz ve fiyatlar, dış ticaret rejimi, sermaye hareketleri konularında yapıldığı gibi serbestiler getirerek reform yapma olanağı kalmamıştır (Ekinci, 2001: 67).

Türkiye ekonomisinde, özellikle 1989'dan sonra, kamu kesimi gelir- gider dengesi ciddi biçimde bozulmuştu. Kamu kesimi açıkları konjonktürel değil, yapısal, kurumsal nedenlerden kaynaklanıyordu. Devlet gelirlerini arttıracak sağlam esaslar oluşturulamamıştı. Ekonomide vergilendirilemeyen alanları akılcı ve etkin bir biçimde vergilendirecek yeni vergi yasaları çıkarılmıyor, mevcut vergiler etkin biçimde tahsil edilemiyordu. Akaryakıt Tüketim Vergisi, Motorlu Taşıtlar Vergisi, kamu hizmetleri harçları gibi mal ve hizmetlerden alınan dolaylı vergiler ve harçlar artırılıyordu.

5 Nisan kararları öncesinde ödemeler bilançosu açıkları da rekor düzeylere ulaşmıştır. 1993 yılında dış ticaret bilançosu 14,1 milyar dolar, cari işlemler bilançosu 6,8 milyar dolar açıkla kapanmıştır. Döviz piyasasında sıcak para arzı görünürde bir sıkıntının olmadığı izlenimi vermiştir. Fakat bir yandan ödemeler bilançosu açıklarının çok fazla büyümesi, öte yandan kimi uluslar arası kuruluşların kredi notu ile ilgili değerlendirmeleri döviz piyasasında spekülasyon eğilimleri kamçılamıştır. Döviz talebi ve kurları, özellikle Aralık 1993 den itibaren süratle yükselişe geçmiştir (Şahin, 2000: 208).

1.8.2. Beş Nisan 1994 İstikrar Kararlarının Nedenleri

Ülkemizde 5 Nisan 1994 tarihinde yeni bir istikrar programı yürürlüğe konulmuştur. Türkiye’de daha önce de çeşitli tarihlerde devalüasyon ve istikrar kararları uygulanmıştır.

İlk devalüasyon, 7 Eylül 1946’da yapılarak 1 dolar 130 kuruştan 280 kuruşa yükseltilmiştir. O tarihte İMF henüz çalışmaya başlamamıştı. İMF 1 Mart 1947’de çalışmaya başlamıştır. Türkiye’de uluslar arası para fonuna bu tarihte üye olmuştur. İMF’nin Türkiye ekonomisine ilk müdahalesi, dış borçlar yüzünden gerçekleşmiştir. 1958’de 600 milyon dolarlık dış borç ertelenmiş ve 359 milyon dolarlık yeni kredi sağlanmıştır. Karşılık olarak ta Türkiye, 1946 devalüasyonundan 12 yıl sonra 4 Ağustos 1958 ‘de yüzde 320 oranında devalüasyon yapmıştır ki bu, TL yi dolar karşısında 2,80 liradan 90 liraya düşürmüştür. Aynı şekilde 1958 den 12 yıl sonra 9 Ağustos 1970’te 1 dolar devalüasyon sonucu 9 liradan 15 lira ya yükselmiştir.

1970’li yıllar, Türkiye ekonomisi açısından tam anlamıyla İMF’Lİ yıllar olarak ifa de edilebilir.1970’den 1977’ye kadar İMF’NİN istekleriyle tam on üç mini devalüasyon yapılmıştır.1979 temmuzunda IMF ile bir kez daha stand-by masasına oturan Türkiye,250 milyon SDR’lik bir kredi almıştır.18 Haziran 1980’de 3 yıllık ve 1.250.000 SDR’lik yeni bir stand-by anlaşması yapılmıştır. IMF’nin 24 Ocak kararına desteğini belirten bu anlaşma 1983 yılına kadar sürmüştür. 24 Ocak 1980 kararları ile 1 dolar 46 liradan 70 liraya yükselmiştir. Bu kararlar Türkiye ekonomisi piyasa koşullarına uyarlanmaya başlamıştır. 5 Nisan 1994 istikrar kararlarının, önceki istikrar kararlarından farklı bir ekonomik ortamda alındığını söylenebilir. Daha önceki istikrar kararları alındığında, Türkiye de mal ve emek piyasasının dışında, döviz piyasası, sermaye piyasası ve para piyasası gibi piyasalar hemen hemen mevcut değildi. Son üç piyasa, 24 Ocak 1980 kararlarının sonucu olarak ülkemizde gelişmeye başlamıştır. Kaldı ki mal piyasasının büyük bir bölümü de kamunun kontrolünde idi. Kamu iktisadi kuruluşlarının ve destekleme alımlarına konu teşkil eden tarımsal malların yaygınlığı önceki istikrar kararlarının özelliğiydi. 24 Ocak 1980 kararlarını izleyen dönemde, önce, mal piyasasına ve para piyasasına serbestlik kazandırılmış, bir süre sonrada Türk parasının korunması hakkındaki kanun yürürlük ten kaldırılarak, kısa vadeyi içeren bir döviz piyasası kurulmuştur. Bir diğer deyişle 1980’li yılların sonlarında ülkemizde finansal liberalleşme hızlanmıştır. İşte, 5 Nisan kararlarının alındığı ortamı diğerlerinden ayıran en önemli olgu, mal piyasasının yanı sıra para ve döviz piyasasının da oldukça serbest bir şekilde işlemekte olduğudur.

1.8.3. Nisan 1994 İstikrar Kararlarının Amaçları

5 Nisan kararları serbest piyasa ekonomisine geçmekte olan ülkemizde para, döviz, sermaye, mal ve emek piyasaları arasında ve özellikle para, döviz ve sermaye piyasaları arasında baş gösteren dengesizlikleri gidermek ve kronikleşmiş enflasyonun üç rakamlı yüksek enflasyona dönüşmemesi amacıyla alınmıştır (SEYİDOĞLU ve YILDIZ, 2006: 247).

5 Nisan Kararlarının öncelikli hedefi mali piyasalarda istikrarı sağlamaktır. TL’den kaçışı durdurmak ve borsada düşüşü önlemek için döviz kurlarında yükseliş beklentisini ortadan kaldırmak gerekiyordu. Döviz hücümünün durması için TL’nin aşırı değerlenmiş olmasına son verilmeliydi. Bunu serbest piyasa kendi kendine gerçekleştirdi. TL serbest piyasada süratle değer kaybederek üç ay içinde, 1 dolar 15 bin TL kurundan 1 dolar 32 bin TL’ye geçildi. Döviz kurlarındaki çılgın yükselişi durdurmak ve mali piyasalara istikrar

kazandırmak amacıyla mevduat faizleri yükseltildi. Böylece likit fonlar mevduat olarak bankalara veya borsaya çekebilecekti.

Piyasalara istikrar kazandırmak için fiyat artışlarının durması gerekiyordu. Bu amaçla fiyatlarda ayarlamaya gidildi.

İstikrar programının bir başka amacı kamu kesimi gelir-gider dengesini kurmak, devletin borçlanma ihtiyacını düşürmek idi. Ancak bu sayede faizlerin yükselmesi önlenilecek, devlet bütçesi üzerindeki faiz yükü hafifleyebilecekti. Fiyat istikrarının sağlanması da buna bağlı idi.

Ödemeler bilançosu açıklarının daraltılması; döviz piyasasında arz talep dengesinin tesisi, hem döviz kurunun istikrar bulması, hem de ekonominin iç dengesinin yeniden oluşturulması için önemliydi.

Kamu kesimi açıklarının kapatılması, teknolojik geri kalmışlığa son verilmesi ve kaynakların daha etkin kullanılması için KİT'lerin özelleştirilmesi gerekiyordu.

Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir bir temele oturtulması için ekonomide yapısal değişiklikler gerekiyordu.

5 Nisan kararları iki bölümden oluşmaktadır. *Konjonktürel nitelikte* olan ilk bölümde; döviz kuru, ücret, fiyat politikaları, merkez bankası ve bankacılık sektörü, sermaye piyasası ile kamu sektörüne yönelik önlemler, tarımsal destekleme politikaları, toplumsal mali dayanışma ve yeni vergilere ilişkin önlemler yer almaktadır. Kamu sektörüne yönelik önlemler; kamu sektörü, kamu sektörü borçlanma gereği ve finansmanına ilişkindir. İkinci bölüm olan *yapısal düzenlemeler* bölümünde ise; özelleştirme, kamu iktisadi teşebbüslerinin iyileştirilmesi, kamu sektöründe istihdamın rasyonalizasyonu, yerel yönetimlere ilişkin idari ve mali düzenlemeler ile sosyal güvenlik kuruluşları reformu düzenlenmiştir (Karluk, 2005: 414).

Bu amaçların gerçekleştirilmesi, kamu kesimi açıklarının azaltılması ve bir dizi yapısal düzenlemeyle mümkün olabilirdi. Temel ilke, “üretim yapan, sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işlenmesini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetten bir devlet yapısına geçmekti”. 5 Nisan kararlarının uygulanmasında öncelikle kamu gelirlerinin artırılması ve kamu harcamalarının azaltılması almaktadır. 627 trilyon TL gelir, yaklaşık 819 trilyon TL gider ile bağlanmış olan 1994 konsolide bütçesinin gelirlerinin 65 trilyon TL artırılması, giderlerin ise 31 trilyon TL azaltılması amaçlanmıştır. Bunun sonucunda yaklaşık 192 trilyon TL olarak öngörülen bütçe açığı 96 trilyon TL'ye düşecektir. Gelir artışları esas olarak akaryakıt ve tekel ürünlerinden alınacak dolaylı vergilerden karşılanacak, bunun belli bir düzeydeki gelir vergisinin artırılması ve düşük oranlı bir tür servet vergisi alınması düzenlemeleri tamamlayacaktır (Kepenek ve Yenitürk, 2000: 486).

Hazine ve diğer kamu kuruluşlarının Merkez Bankasından kredi kullanımına sınırlama getirilerek, Merkez Bankasının daha özerk bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. Merkez Bankasının para politikasını ekonomideki fiyat, ücret ve döviz kuru için öngörülen hedeflerle uyumlu bir şekilde yürütmesi ve parasal büyüklükleri kontrol altında tutması öngörülmekteydi. Bu amaçla mevduat munzam karşılığı ve disponibiliteler oranları yeniden düzenlenmiştir. Sigorta tabi tasarruf üst sınırı, 50 milyon TL'den 100 milyon TL'ye daha sonra 150 milyon TL'ye yükseltilmiş ve son olarak hükümet tüm tasarruf mevduatlarına güvence getirmiştir (Toprak, 1996: 174).

1994 yılında memur maaş artışları bütçe ödenekleriyle sınırlandırılmış, personelle ilgili bütçe ödeneklerinde ek bir kısıntıya gidilmemiştir. Toplumda yerleşik hale gelmiş olan geçmiş enflasyona endeksleme yerine ileriye dönük bir bakış açısı getirmek, özetle, ekonomik birimlerin hesaplarını ileriye dönük yapmaları ve geçmiş enflasyonun toplum hafızasından silinmesi başarının temel şartı olarak görülmüştür (Parasız, 1995: 174).

1.8.4. 5 Nisan 1994 İstikrar Programının Uygulama Sonuçları

Bir istikrar programının başarılı olması için birinci koşul halk kitlelerinin gözünde kredibilitesi olmalıdır. Halk program çerçevesinde belirlenen hedeflere alınan önlemlerle ulaşacağına inanmalıdır. Ayrıca istikrar programı ile halka yüklenen külfetin tüm toplum kesimlerine adil dağıtılması sağlanmalıdır. Ancak bu şartlarda halk istikrar programına destek verebilir ve kendisinden istenen fedakârlığa katlanır. İstikrar programının başarısı için halkın desteği ile birlikte, asgari ölçüde de olsa parlamentodaki partilerin de desteği sağlanmalıdır.

İstikrar programının başarılı olması için öngörülen tüm önlemlerin aynı paket içinde toplanması ve vakit geçirilmeden ve tavizsiz uygulanması gerekir.

Kısa ve orta vadede ulaşılması hedeflenen amaçlar çok iyi belirlenmeli, hedefler arasında vade karmaşası yaşanmamalıdır.

İstikrar programının başarılı olması, para arzının belirli bir düzeyde tutulmasına bağlıdır. MB'ye özerklik verilmeli ve para arzı hükümetten bağımsız olarak düşük ve sabit bir oranda arttırılmalıdır. Bütçe açıkları için MB kaynaklarına başvurulmamalıdır.

Ekonomide doğrudan fiyat kontrollerine gidilmemeli, geçmişte yapıldığı gibi, polisiye önlemlerle istikrar arayışı terk edilmelidir.

5 Nisan İstikrar Kararlarının uygulanmasında bu koşulların yerine getirilmiş olduğunu söyleyemeyiz. Öncelikle İstikrar Programının uygulanmasında çok geç kalmıştır. İyi hazırlanmış, yapısal iyileştirmeleri de içeren bir istikrar programlarının daha 1989 da uygulanması gerektiğini savunanlar vardır. İstikrar programının 5 Nisandan en az dört ay önce uygulanması gerektiğini savunanlar ise çoğunluktadır. Maalesef, yerel seçimler dolayısıyla Hükümet istikrar paketini açıklamakta geç kalmıştır. Bu nedenle ülkede stoklama ve spekülasyon eğilimleri artmış, dengeler daha fazla bozulmuştur.

Program içinde tüm tedbirler kısa sürede uygulamaya konulamamıştır. Hükümet aldığı kararları uygulamada kararlı davranmamış, kendi içinde anlaşmamış veya yeterli destek bulamadığı için sonuç alamamıştır.

İstikrar programlarında yer alan bazı harcamaları kısıtlama önlemleri uygulanamamıştır. Lojman ve dinlenme tesislerinin satılması gerçekleşmemiştir. Sosyal güvenlik kurumlarının açıklarını kapatmak için, sosyal güvenlik sisteminde reform yapılması ve özellikle emeklilik sürelerinin uzatılması konuları 1995-98 döneminde de yasalaştırılamamıştır.

Akaryakıt istikrar fonu önce %10'dan %25'e çıkarılmış, fakat petrol şirketlerinin direnmesi üzerine bu fon sıfırlanmıştır. Kayıt dışı kesimleri de içeren bir vergi reformu çıkarılmamış ihdas edilen vergilerden beklenildiği kadar vergi toplanamamıştır. Hükümet, özelleşme ve iyileşme şansı olmadığı için kapatmayı düşündüğü kuruluşları, çalışanların ve halkın tepkisinden çekinerek kapatamamıştır. Hükümet ortağı partiler kendi aralarında anlaşamadıkları için, özelleştirme programı gecikmiştir. 1994 yılı için özelleştirme programı hiç gerçekleşmemiştir. 5 Nisan 1994 istikrar programı ekonomide kalıcı istikrar

için kamu kesimi gelir-gider dengesinin sağlanması gerekliliğini vurguluyordu. Bunu gerçekleştirmek için kısa dönemde özelleştirmenin hızlandırılması ve özelleştirme geliri ile açığın kapatılması ve kamu gelir gider dengesinin sağlanması amaçlanmıştı. Bu hedef tutmadı. Kamu kesimi gelir-gider dengesinin uzun dönemde kurulması için çıkar yol düzenli, normal gelirlerin artırılması ve kamu kesiminde israfın önlenerek harcamaların kısıtlanmasıydı. Bu amaçlara da ulaşılmadı. 1994–1997 döneminde konsolide bütçe gelirlerinin GSMH'ya oranı, yükselmek bir yana düştü. Harcamalarda da reel olarak bir miktar geriledi fakat sonuçta 1994'den sonra kamu kesimi borçlanma gereği tekrar yükselmeye başladı. 5 Nisan 1994 istikrar Programının, kamu kesimi gelir-gider dengesinin sağlanması ile ilgili hedefleri sadece 1994 yılı için kısmen tutturuldu. 1995, 1996 ve 1997 yıllarında kamu kesimi borçlanması artarak devam etti. Devlet, borçlarını ve borç faizlerini ödemek için yüksek faizden borçlanmayı sürdürmek zorunda kaldı. 1995 yılında da faizi %150'yi aşan hazine bonusu ve devlet tahvil satışı devam etti. Hazine bonusu ortalama reel faizi 1994'de %22,3 ve 1995'de %15,8 oldu.

Hükümet, 5 Nisan 1994 istikrar programını kısa vadeli önlemlerine, 1994 yılı içinde bir ölçüde kararlılıkla uygulayabildi. Bunun sonucu olarak, mali piyasalardaki dalgalanmalar kısmen durduruldu. Fakat programın, yapısal reform öngören uzun vadeli önlemleri uygulanamadı. Özelleştirmede kayda değer sonuçlar alınamadı. Kamu idaresinin yeniden yapılanması sağlanamadı. 1995 yılının ikinci yarısında Hükümet bunalımları yaşandı. Ve 27 Aralık 1995'de erken seçim kararı alındı. Dolayısıyla istikrar programının uygulanması mümkün olmadı, ekonomik istikrarsızlık kronikleşti. Kamuoyu 1996 yılına yeni istikrar paketi beklentisi ile girdi ve bu beklenti yıl boyunca devam etti. Refah Yol Hükümetinin açıkladığı kaynak paketleri kamuoyuna yeterli güveni vermedi, ekonomiyi düzlüğe çıkaracak bir program olarak görülmedi. 1997 yılı ekonomide her an ortaya çıkacak bir bunalım endişesi ile geçirildi.

5 Nisan 1994 İstikrar Programı ekonomide stagflasyona neden oldu. Mal piyasasında talep daralması ekonominin tüm sektörlerini ciddi biçimde etkiledi. Bazı dayanıklı tüketim malları üreten sanayi dallarında ve otomotiv sektöründe kapasite kullanımı, 1994 yılının ikinci yarısında, üçte bir oranına indi. İmalat sanayinin bütününde kapasite kullanımı %64'e düştü. Sınai hâsıla bir önceki yıla göre %18 oranında geriledi. Makine sanayinde üretim düşüşü %50'ye ulaştı. Büyük sanayi kuruluşlarında, birkaç ay içinde 500 ila 600 bin kişi işini kaybetti. 1994 yılı sonunda, eksik istihdam 1,8 milyona, eksik istihdam oranı %8,7'ye yükseldi. Bu gelişmelerin sonucu olarak GSMH'daki gerileme 1995 yılının ilk çeyreğinde de devam etti. Ekonomi yılının ikinci çeyreğinden itibaren toparlanma sürecine girdi. Yılın ilk çeyreğinde %6,6 gerileyen toplam nihai yurt içi talep, yılın ikinci çeyreğinde %12,5, yılın ikinci yarısında %11,8 oranında yükseldi. 1995 yılında GSMH bir önceki yıla göre %8,1 oranında büyüdü. Bu büyüme büyük ölçüde yurtiçi talepteki canlanmadan kaynaklandı. 1995 yılında GSMH büyümesine dış talebin etkisi negatif oldu. 1995 yılında gerçekleşen %8,1 oranında büyümeyi, bir önceki yılın olağan dışı kötü performansı ile birlikte değerlendirmek gerekir. Bu orana bakıp, Türkiye ekonomisinin 1995 de çok başarılı bir yıl geçirdiğini söylemek doğru değildir. 1995 yılı 1994'deki stagflasyonun arkasından gelen bir toparlanma yılı olmuştur. Ekonominin içinde bulunduğu koşullarda; süre giden istikrarsızlık ve ağır yapılaşma yapısal sorunlar altında yüksek oranlı büyümenin sürdürülebilmesin mümkün olmayacağı tahminleri yapıyordu. Bununla birlikte GSMH büyümesi 1996 da %7,1 oranında, 1997 de %8 civarında gerçekleşmiştir. Bu gelişme iç piyasadaki canlılık ve özel sektörün dinamizmi sayesinde mümkün olmuştur. Özel sektörün sınai üretimi %14 civarında artmıştır. İmalat sanayinde

kapasite kullanım oranı 1996 da %78'e 1997 de %84'e ulaşmıştır. Özel sektörün politik istikrarsızlığa ve mali piyasalardaki dalgalanmalara bağışık hale geldiği söylenebilir.

Türkiye'yi 5 Nisan İstikrar Programına götüren ekonomik bunalım ve istikrar programının uygulanması halkın ortalama refah seviyesinin düşmesine neden olmuştur. Kişi başına gelir 1992'de 2184 dolara gerilemiştir. 1993'de 3004 dolara yükselmişken 1994'de 2184 dolara gerilemiştir. 1993'de ulaşılan refah düzeyine ancak 4 yıl sonra 1997'de kişi başına 3048 dolar gelir seviyesi ile tekrar ulaşılabilmiştir. Kısaca ekonomik bunalım ve istikrar programı halkın refah düzeyini ciddi biçimde olumsuz etkilemiştir. İstikrar programının külfeti eşit dağıtılmamıştır. Bunalımdan ve program uygulamalarından en fazla emek geliri elde edenler olumsuz etkilenmiştir.

5 Nisan 1994 İstikrar Programının amaçlarından birisi, enflasyonist baskıyı kırmak, ekonomik istikrarı sağlamak idi. Bugün gelinen noktada programın bu amacını gerçekleştirebildiğini söylemek mümkün değildir. 1994 yılında enflasyon Cumhuriyet tarihinde rekorları alt üst ederek TEFE ile %149,6'ya ve TÜFE ile %125,5'e yükseldi. TÜFE de artış 1995 ve 1996 da %80'lere yerleşti. Başka ifade ile ekonomide fiyat istikrarı sağlanamadı, halk %80 enflasyon ile yaşamaya alıştı!

1989'dan itibaren döviz kurlarının enflasyon oranında değişmediğini ve TL'nin dolar ve mark karşısında aşırı değerlenmiş hale geldiğini belirtmiştik. Döviz piyasasında 1993'ün ikinci yarısında, önceki seksiyonlarda açıklanan nedenlerle, başlayan hareketlenme, 1994'ün ilk çeyreğinde patlamaya dönüştü. 1994 yılı başında 15 bin TL olan ABD doları Nisan 1994'de 32 bin TL'yi, yılsonunda 40 bin TL'yi aştı. 1994 yılın da doların TL karşısındaki artışı %170 civarında oldu. Döviz kurlarındaki yükselme, geçmiş yıllarda TL'nin aşırı değerlenmesini de telafi edici ölçüde oldu. 1994 Nisan-Mayıs aylarında satın alma gücü paritesine göre, 25-27 bin TL civarında olması gereken ABD dolarının TL kuru serbest piyasada 32-35 bin TL'de istikrar buldu. 1995 yılında ve 1996'nın ilk dokuz aylık döneminde, döviz kurlarındaki gelişmeler yine enflasyon oranının altında kaldı. Başka bir ifade ile TL, dolar ve mark karşısında aşırı değerlenmiş hale geldi. 1995 yılında tüketici fiyatları %80 civarında yükselirken, doların TL karşısındaki artışı sadece %55 oldu. Döviz kurlarındaki yükselme, 1996'nın ilk dokuz ayında enflasyonun altında kaldı, fakat son 3 ayda ivme kazandı. 1996 sonunda ABD doları 108 TL, Alman markı 70 bin TL değerine ulaştı. 1996 yılı için döviz kurları, TÜFE'deki yükselişe yakın bir oranda artmış oldu. 1997 sonunda bir ABD doları 205 bin TL'yi aştı. Dolar TL karşısında bir yılda %90 civarında da değer kazandı ki bu oran enflasyon oranının (TEFE) altında kalmıştır. Döviz kurundaki yükseliş veya TL'nin aşınması şu nedenlere bağlanabilir:

- Sermaye kazançları üzerinden alınan stopaj vergisinin arttırılacağıının açıklanması
- IMF ile sürdürülen görüşmelerin sonuçsuz kalması
- 1996 yılında dış ticaret bilançosu açığının büyümesi

Bir istikrar programının başarısı, kararları izleyen dönemde para arzının belirli bir düzeyde kontrol altında tutulmasına ve kamu kesimi borçlarına gereğinin düşürülmesine bağlıdır. Oysa istikrar önlemlerinin alınması arifesinde ve sonrasında, fiyatlardaki çok yüksek oranlı artış, reel para ankeslerinde düşmeye yol açar, ekonomide reel para stoku daralır. Eğer para arzı kontrol altında tutulabilirse yine para enjeksiyonu sınırlı kalırsa, bir süre sonra fiyat artışları yavaşlayacak ve halkın enflasyon beklentisi aşağı çekilebilecektir. Bir istikrar programının başarısı için temel koşullardan birisi budur. Fakat daha önce

açıklanan nedenlerle, Türkiye’de maalesef para arzını sürekli kontrol altında tutmak mümkün olmamaktadır. Nitekim 1994 sonbaharından itibaren özel kesim yeniden kendi parasını yaratmaya başlamıştır. Para, tahvil ve döviz piyasalarında hareketlilik yükselmiştir.

Para arzının kontrol altında tutulamamasının, öteki nedeni kamu kesimi gelir-gider dengesinin sağlanamamasıdır. 1995 ve 1996 yıllarında kamu kesimi borçlanma gereği, sırasıyla %8,6 ve %7,8 düzeylerinde kalmıştır. Kamu kesimi bir yandan MB kaynaklarına başvurarak emisyon hacminin genişlemesine neden olmuştur. Öte yandan Hükümetin %125’e varan faiz oranları ile borçlanmayı sürdürmesi, faiz artışı, fiyat artışı sarmalının yerleşmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. M2 para arzı 1994’de %123,2, 1995’de %99,4 ve 1996’da %122,7 oranında genişlemiştir. Genel bütçe açıklarının ve parasal genişlemelerin sürmesi enflasyonun 1997’de %100’e ulaşmasına neden oldu.

Para arzı ile enflasyon arasında tek yönlü değil, çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Enflasyon kendini besleyen mekanizmaları yaratmakta ve çalışmalarını sağlamaktadır. Ekonomide istikrarsızlık sürdüğünce likidite ihtiyacı artmaktadır ve ekonomi bu ihtiyacı bir şekilde gidermektedir. Öte yandan, kamu bütçesindeki yapısal dengesizliğin sürmesi Hükümeti yüksek faiz ile borçlanmaya veya para basmaya zorlamaktadır. Her iki politika uygulaması da istikrarsızlığı körüklemektedir.

5 Nisan 1994 İstikrar Programını hedeflerine ulaşması performansı bakımından değerlendirirsek, özetle şunları söyleyebiliriz: 5. Nisan İstikrar Programı piyasalardaki ‘yangını’ durdurabilmiştir. Fakat GSMH da %6’ya varan düşme pahasına... Buna karşılık, 5. Nisan 1994 Programı yapısal hedefleri gerçekleştirmede başarılı olamamıştır. Program uygulamasını takip eden yıllarda yıllık enflasyon oranı %70-%80’lerde seyretmiştir. Kamu kesimi gelir-gider dengesizliği, vergi yasalarındaki düzenlemeye karşılık giderek derinleşmiştir. Kamu harcamalarında hizmetleri aksatmayacak biçimde tasarruflara gidilmesi sağlanamamıştır. Konsolide bütçe gelirinin %40’dan fazlası (1996–1999) kamu borçları faizlerinin ödenmesi tahsis edilmiştir. Özelleştirmede bugüne kadar tatmin edici bir mesafe alınamamıştır. Sosyal Güvenlik yasası 5. Nisan 1994 İstikrar Programından 5,5 yıl sonra, Ağustos 1999’da çıkarılabilmektedir. Yerel Yönetimlere mali özerklik ve etkinlik kazandırılması, Tarımsal Destekleme Politikasının yeniden düzenlenmesi, dış ticaret bilançosu açıklarının küçültülmesi gibi sorunlar 2000’li yıllara girerken sürmektedir. Hazırlanan istikrar programı bütünüyle uygulanamamıştır. Sonuçta, Türkiye de kriz gündemden düşmemiş, ekonomiyi yönetenler IMF’nin kapısından bir türlü ayrılamamışlardır. IMF ile 1998 Haziran ayından itibaren sürdürülen görüşmeler ve 18 aylık Yakın İzleme Anlaşması nihayet 2000 yılına girilirken yeni bir stand-by anlaşması ile sonuçlanmıştır (Şahin, 2000: 222–227).

2. 2000–2001 EKONOMİK KRİZLERİ

Ardı ardına yaşanan Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri Türkiye ekonomisinde büyük etkiler oluşturmuş ve bir anlamda yeni karar ve önlemlerin alınmasına neden oluşturmuştur.

2.1. 22 KASIM 2000 KRİZİ

Kamu kesiminde mali disiplini sağlamak, önceden belirlenmiş bir sürünen sabit kur uygulamasıyla döviz kurlarını belirlemek ve yapısal reformları yapma ve özelleştirmeyi hızlandırma olmak üzere üç temel ayağı olan 3 yıllık program, 2000–2002 döneminde uygulamaya konulmuştur. Programın ana hedefi %5–5,5 düzeyinde istikrarlı bir büyüme ile enflasyonu üç yıllık bir dönem sonunda tek haneli rakama indirmek, yüksek reel faiz

oranlarını makul düzeye düşürmek ve ekonomideki kaynakların daha etkin ve adil dağılımını sağlamaktır (Yıldırım, 2001: 26).

Programın bir yıllık uygulama süreci sonunda, hedefleri aşan veya altında kalan değişkenler olmuştur. Döviz kuruna dayalı istikrar politikalarında başlangıçta ekonominin canlanacağı, tüketimde artış sağlanacağı, enflasyonun istenen hızda düşmeyeceği ve cari açığın ortaya çıkacağı gibi sonuçlar beklenirken, beklenmeyen iç ve dış etkenler hedeflerin aşılmasına yol açmıştır. Artan enerji fiyatları ve gelirler politikasına yer verilmemesi sebebi ile Tüketici Fiyat Endeksi %39 ile tahminlerin üzerinde gerçekleşirken, döviz kurlarındaki artış %20 olarak öngörülmüştür. Türk Lirası, bir önceki yıla göre %13 değer kazanmıştır. Tüketici kredilerinin, cari işlemler açığının büyük oranda arttığı görülmüştür. Cari açığta beklenen çok yüksek gerçekleşmenin altında TL'nin değerlenmesinin yanı sıra; Euro'nun dolar karşısında beklenmedik değer kaybı ile ithalatın artması ve petrol fiyatlarının 1999'a göre üç kattan fazla yükselmesi etkili olmuştur.

Kasım ayı başlarında bankacılık kesimine yönelik yeni düzenlemeler hız kazanmaya başlamıştır. Bu gelişme bankaları, bankaları açık pozisyonları kapatma yolunda çok daha hızlı ve ani davranışlar içine sokmuştur. Bankaların fazla likidite talebi faizlerin artmasına yol açmıştır. Likidite sıkıntısı çeken ve ellerindeki hazine kâğıtlarını fonlamak zorunda kalan bankalar büyük kayıplarla karşılaşmışlardır. Bazı bankaların Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na alınacağına ilişkin söylentilerin yayılması, bankaların birbirine olan kredi hatlarını iptal etmelerine ya da minimum seviyeye düşürmelerine yol açmıştır. Yabancı yatırımcıların döviz taleplerini arttırarak hazine kâğıtlarını hızla satıp Türkiye'den çıkışları faizleri daha da tırmandırmıştır. Her önemli mali krizde olduğu bu krizde de mali kesimdeki sarsıntı reel kesimi de derinden etkilemiştir (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 386–387).

2.1.1. Kasım–2000 Krizinin Sebepleri

Kasım 2000 Krizin temel sebepleri arasında döviz talebindeki artış ve bunun beraberinde gelen Türk Lirası talebi artışı ve mali kesimdeki güven sarsıcı olaylar en önemli sebep sayılmaktadır. Bu kriz bir paradigma krizidir. Türkiye'de ekonominin yeteri kadar liberalleşmediği, devlet kontrolünde bir yapının olduğu ve ülkenin krizlere çok açık hale geldiği belirtilmektedir. Aşağıda da ifadesini bulan yetersiz sermayeli bankacılık sektörü, kötü uygulanan politikalar, piyasa aksaklıkları da krizin sebepleri arasında sayılmaktadır (Arın, 2001: 4–5).

Kasım ayının son on gününde bir likidite krizi ortaya çıkmıştır. Türkiye'de faaliyetini sürdüren birkaç büyük bankanın bazı bankaları zor duruma düşürmek uygulama içinde olması, özelleştirmede yaşanan gecikmeler dolayısı ile yabancıların programa yönelik duydukları güvenin azalması ve bu sebeple bir ABD ve bir Alman bankasının bir gecede 7 milyar doları aşan paraları çekmeleri, IMF'nin Türkiye'ye taahhüt ettiği kredi dilimini zamanında ödememesi ve kriz sonucu içi boşaltılan ve fon yönetimine alınan 11 holding bankasının oluşturduğu 10 milyar dolarlık yük likidite krizini oluşturmuştur (Çakıcı, 2001: 475–476).

Şubat 2001 de yayınlanan OECD'nin Türkiye raporuna göre Kasım 2000 krizine yol açan faktörler şu şekilde belirtilmiştir (Çakıcı, 2001: 476):

- Yılların birikimi olan Ziraat Bankası ve Halk Bankası'nın görev zararları, 1999'dan 2000'e kadar 19 milyar dolardan 21 milyar dolara çıkmıştır.

- Kamu kesimi borç stoku /GSYİH oranı %45'ten %62'ye aşırı yükselmiştir.
- Kamu bankalarının görev zararı /GSYİH oranı %8,2'den %11,4'e çıkmıştır.
- Kamu bankalarının açık pozisyonları(döviz gelir-gider farkı) 18 milyar dolara ulaşmıştır.
- Bankaların döviz cinsinden açık pozisyonları 20 milyar doları aşmıştır.
- Niyet mektubu ile taahhüt edilen özelleştirmeler zamanında gerçekleştirilemediği için 780 milyon dolarlık Dünya Bankası kredisi askıya alınmıştır.
- 1999 yılında ortaya çıkan iki depremin maliyeti 15 milyar dolarlık bir yük getirmiştir. Türkiye bu depremler için 3,8 milyar dolarlık dış kredi taahhüdünü almasına rağmen sadece 47 milyon doları bağış olarak gerçekleştirmiştir.
- 2000 yılı boyunca TL'nin %20 aşırı değerlenmesi, petrol fiyatlarının aşırı artışı ve Euro'nun değer kaybı ödemeler bilançosunu olumsuz etkilemiştir.
- Ocak-Ağustos dönemi faiz oranlarının hızlı düşüşü sonucu küçük ve orta büyüklükteki bankaların hazine kâğıtlarını zararına satmaları, karlılığı azaltmış, Kasım başından itibaren likidite krizi ile karşılaşmıştır.

2.1.2. 22 Kasım–2000 Krizinin Etkileri

Ekonomide oluşan Türk Lirası talebinin oluşturduğu bir likidite sıkışıklığı sonuçta döviz talebinde bir sıçrama göstermiştir. Krizin en yüksek seviyeye çıktığı bir noktada bile gerçek kişilerin dövize talebinde artış olmamıştır. Krize temel konu, bankalarla ilgili düzenlemelerin çok kısa sürede yapılacağına ilişkin beklentilerdir. Kriz, kamu otoritesince yanlış teşhis edilmiş ve yanlış tedaviye tabi tutulmuştur (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 391). Merkez Bankası müdahalede geç kaldığı için de piyasaya likidite vermeyi sürdürerek krizi önleme yerine bunu yapmamıştır. IMF birinci başkan yardımcısı Stanly Fisher 2000 krizini, döviz kuru çapasının uygulamasının oluşturduğu cari açık büyümesinden kaynaklanan panik neticesinde dövize hücum krizi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Korkut Boratav da döviz kuru çapasına dayalı IMF programının krizi oluşturduğunu, Türkiye'nin ödemeler dengesi sorunu yok iken IMF Programı içine girmesini temel hata olduğu görüşünü savunmuştur. Kasım 2000 krizi sonucunda (Uyar, 2003: 135–136). Türk bankacılık sisteminin fonladığı menkul değer cüzdanı portföyü yaklaşık 1/3 oranında değer kaybetmiştir. Yani 33 milyar dolarlık portföyün 11 milyar dolarlık bölümü zarara dönüşmüştür. Bankacılık sistemi özkaynakları bu kriz neticesinde önemli ölçüde erozyona uğramıştır. Kamu bankalarının irrasyonelliği konuşulmaya başlanmıştır.

Kriz sonrasında 18 Aralık 2000'de programın temel araçlarında değişiklik yapılmaksızın yapısal önlemlerin bir takvime bağlanması ve değişen hedefleri içine alan ayrıntılı bir ek niyet mektubu IMF'ye verilmiştir.

2.2. ŞUBAT 2001 KRİZİ

2001 Ocak ayından itibaren kamu harcamalarını tüm kamu kesiminin personel alımı ve dış kredi kullanımı hazineni onayına bağlanmıştır. Kasım krizinden sonra 2001

yılıın ilk ihalesinde Hazine, güvensizlik sebebiyle yılsonu enflasyonunun çok üzerinde, %67 faiz oranı ile borçlanmıştır. Ayrıca daralan iç talebe bağlı olarak Ocak 2001'de TEFE %28,3 olarak gerçekleşmiştir.

19 Şubat 2001'de Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında Milli Güvenlik Kurulu'nda gerçekleşen sert tartışmalar, kamuoyuna devlet krizi olarak açıklanmış, Kasım krizinin yaraları sarılmamış iken mali piyasalar bir kez daha karışmıştır. TL'den kaçış ve dövize geçiş işlemlerinin büyük boyutlara ulaştığı durumda yine yabancı yatırımcılar piyasadan çıkarken, bankalar ve tasarruf sahipleri döviz alımına yönelmişlerdir. Faizler yine %1000'lerin üzerinde seyrederken, Merkez Bankası'nın net iç varlıkları hedefinden taviz vermeme 20, 21 ve 22 Şubat'ta krizin derinleşerek sürmesine yol açmıştır. 23 Şubat 2001'de Merkez Bankasının Rezervleri 5,3 milyar dolar azalmıştır. Bankalar arası Para piyasasında gecelik faizler %7500'e çıkarken, Hazine %144 oranı ile borçlanmıştır

Şubat 2001 krizi ile Türk iktisat tarihinin en kapsamlı ve önemli istikrar programı sona ermiştir. 21 Şubat 2001'de döviz kurlarının dalgalanmaya bırakıldığı yani, serbest dalgalı kura geçildiği ilan edilmiştir. 22 Şubat'ta TL %40 civarında değer kaybederken, dış borçlarda TL cinsinden 29 katrilyon artış görülmüştür. Dalgalı kur sistemine geçiş ile döviz çapasına dayalı "Enflasyonu Düşürme Programı" sona ererken IMF programı da çökmüştür. Yılın ilk yarısında 18 bankanın Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmesiyle birlikte, reel kesime olumsuzluklar artarak yansımıştır. Geriye dönmeyen krediler, bankaların döviz borçlarının artması banka batışlarını hızlandırmış, ayakta kalan bankalar ortak arayışı telaşına girmiş ve bankacılık sarsıntısı yaklaşık on sekiz bin kişiyi işsiz bırakmıştır (KAZGAN, 2002: 459). Kasım 2000 krizinde oluşan faiz riski, Şubat 2001 krizinde faiz ve kur riskinin birlikte görülmesi, özellikle bankacılıkta çok boyutlu krizi beraberinde getirmiştir.

2.2.1. Şubat 2001 Krizi Etkileri

Mali sisteme güven kalmaması, ekonomide dolarizasyonun artması, ödemeler bilançosu açıkları ve firma iflasları Şubat krizinin ekonomiye etkisinin derecesini göstermektedir. Kasım krizinde de var olan ve istikrar programında söz verilen yapısal reformların göz ardı edilmesi güvensizliğe sebep olmuştur. Ortaya çıkan rahatsızlıklar, IMF'in ve dolayısıyla Hükümet ve Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinin korunması noktasında sert tutumuyla birleştiğinde kriz ortaya çıkmıştır. Her iki krizde de Merkez Bankası eleştirilerin hedefi olmuştur. Güvenirliliği korumak için esneklikten vazgeçilmesi ciddi sıkıntı doğurmuştur. Olağan şartlarda kuralları uygulamanın güvenilirlik açısından önemli kabul edilse de, kısa dönemde olağanüstü şartlarda duruma uygun politikaların gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ancak bu tür kriz şartlarında güvensizlik sebebiyle Merkez Bankası son başvuru mercii olma özelliğini kaybetmektedir (YAY, vd., 2001: 48-49). Çünkü daha yumuşak ve esnek bir para politikasının krize yol açmayacağı görüşü hâkim olmuştur.

Kasım ve Şubat krizlerinin arkasında yatan, istikrar programlarında söz verilen yapısal reformların ertelenmesi ile yurtiçi ve dışında oluşan güvensizliktir.

Kasım ve Şubat krizlerinin bankacılık sektöründe sebep olduğu zarar yaklaşık 25 milyar dolardır. 2000 yılında uygulamaya konulan IMF destekli ekonomi politikası; para ve maliye politikalarının yarı heterodoks politikalarla bir arada kullanıldığı, döviz kuru çapasına dayalı bir program olmuştur. Programın krizle sonuçlanmamasının nedeni, bankacılık kesimindeki güven bunalımı ve ondan kaynaklanan likidite sorununun

çözülemedesidir. 2000 yılı programı kendisinden değil, uygulamadan kaynaklanan hatalarla başarısız olmuştur.

2000 yılında IMF ve Dünya Bankası ek desteğiyle “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” uygulanmıştır. Bu program da temel olarak sürdürülemez duruma gelen kamu iç borç dinamiğini kırarak, yapısal problemleri ortadan kaldırmayı hedeflemiş, ancak bu program da başarısız olmuştur. 2002 yılından itibaren geçerli olmak üzere 3 yıllık bir program hazırlanmış ve halen başarı ile sürmektedir.

Şubat krizi sonrasında; ekonomi %8,5–9 daralmış, kişi başına gelir 725 dolar gerilemiş, 19 banka 125 işyeri kapanmış 1,5 milyon kişi işsiz kalmış, %30'lara düşen enflasyon %70'i aşmış Hazinesin faiz ödemeleri, %101 artmış, iç borç stoku 2000 yılının dört katına ulaşmıştır. 2001 yılı cumhuriyet tarihimizin en derin ekonomik krizi olmuş, ekonomi ikinci dünya savaşındaki küçülmenin ardından en büyük daralmayı yaşamış, Türkiye'nin GSMH'sı kriz yılında 50 milyar dolar kaybetmiştir. Yaşanan hızlı devalüasyonunda etkisi ile enflasyon fırlamış, iç-dış borç yükü artmıştır. Türk halkı, 2001 yılında yaşanan ciddi ekonomik krizin sonucu olarak 2002 yılında da ağır ve yüksek iç-dış borç yükü ile girmiştir. 2001, sadece uygulanmakta olan ekonomik program değiştiği için değil, tüm taşların yerinden oynadığı Cumhuriyet tarihinin en önemli kriz yılı olmuştur (Karluk, 2004: 479–480).

İç borç stoku ve dış borç stoku oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. 1995'de dış borç düzeyi 74 milyar dolar iken, 1999'da 103 milyar dolar olmuştur. IMF ölçütlerine göre dış borç ile ilgili oranların oldukça riskli seviyelerde olduğu görülmektedir. Örneğin, toplam dış borç/GSMH oranı 1998'de %46,9 iken 1999'da %55,7, 2000 yılında %57,7 olmuştur. Bu oranlar Türkiye'nin dış borç anlamında oldukça riskli bir durum ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Kamu borç stokunun bu kadar hızlı bir şekilde artmasında çeşitli unsurlar önemli rol oynamıştır. Yüksek reel faizler, KİT zararları, personel harcamaları, sosyal güvenlik kuruluşlarının açıkları, görev zararı uygulaması, verimsiz kamu yatırımları, kayıt dışı ekonominin yaygınlığı, yeterli vergi gelirlerinin olmaması gibi yapısal sorunlar kamu açıkları üzerinde belirleyici olmuştur (Yiğitoğlu, 2005: 120).

Kriz öncesi dönemde dikkati çeken ekonomik göstergelerden biri sermaye hareketleri olmuştur. 2000 yılında uygulamaya konulan program ile birlikte sermaye girişleri ve bankacılık kesimi dış kredileri artmıştır. 2000 yılında 4,2 milyar dolarlık kısa vadeli sermaye girişleri olmuştur. Diğer taraftan cari işlemler açığı da hızlı bir biçimde artış göstermiştir. Cari işlemler açığı 1999 yılında 1,3 milyar dolar iken 2000 yılında hızlı bir artışla 9,8 milyar dolara ulaşmıştır. Cari açığın GSMH'na oranı %0,7 iken 2000'de %4,9 olmuştur.

2001 krizi sonrası dönemde ülke ekonomisinde görece bir istikrarın sağlandığı ve bunun bankacılık sektörüne yansdığı görülmektedir. 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında ekonomi %9,5 oranında küçülmüştür. Ancak takip edilen yıllarda uygulamaya konulan IMF destekli program ile birlikte hızlı bir artışın olduğu görülmektedir. 2002 yılında %7,9, 2003 yılında %5,9, 2004 yılında %9,9 gibi rekor bir büyüme hızına ulaşmıştır. 2004 yılında yaşanan bu büyüme incelendiğinde büyümenin, ertelenen tüketimin gerçekleşmesi ve düşük bir kur ile birlikte ithalat artışı sonucu gerçekleştiği görülmektedir. Bu dinamiklere bağlı büyümenin sürdürülebilirliği oldukça tartışmalıdır. Diğer taraftan hızlı ekonomik büyümeye rağmen işsizlik sorunu çözülememiştir. 2004 yılında işsizlik oranı %10,3 gibi oldukça yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir.

Kasım ve Şubat krizleri sonucunda bankacılık sektörünün içinde bulunduğu sorunlar daha da ağırlaşmıştır. Kasım krizi sonrasında likidite ve faiz riski nedeniyle ciddi sorunlar yaşayan bankacılık sektörü, Şubat krizi sonrasında bir de kur riskinden kaynaklanan kayıplarla karşı karşıya kalmıştır. Kasım ve Şubat krizi sonrasında kamu bankalarında 5,2–11,3 Milyar dolar, özel bankalarda 9,2–20,1 Milyar dolar TMSF'ye devredilen bankalarda ise 4,4–7,3 Milyar dolar olmak üzere tüm bankacılık sektöründe toplam 38,7 Milyar dolar sermaye kaybı gerçekleştiği tahmin edilmektedir.

Kriz sonrası iç borç stoku hızlı bir artış eğilimi içerisine girmiştir. 2000 yılında iç borç stoku 36.420.620 Milyar TL iken 2001 yılında 122.157.260 Milyar TL, 2002 yılında 149.869.691 Milyar TL, 2003'de 194.386.700 Milyar TL, 2004'de 224.482.922 Milyar TL olmuştur. Ancak aynı dönemde yaşanan ekonomik büyümeye bağlı olarak iç borç stokunun GSMH'ya oranı 2001 yılına göre gerile göstermiştir. İç borç stokunun bu yüksek seyri ülke ekonomisi için çok ciddi bir sorun niteliğindedir. Yüksek borç stoku, devletin yüksek reel faiz ödemesine yol açmakta, yatırımlarda, üretimde kullanılması gereken kaynakların, açıkların kapatılmasında kullanılmasına yol açmakta ve kaynak transferi üzerinde olumsuz etkide bulunarak gelir dağılımını ciddi biçimde bozucu bir etki doğurmaktadır. İç borç stokunun yüksekliği aynı zamanda bankaların faaliyetleri üzerinde belirleyici olmaktadır.

2001 sonrası yaşanan önemli bir gelişme de dış ticaret ve cari işlemler dengesinde var olan açıktır. Dış ticaret açığı 2000'de 22 Milyar dolar iken 2004'de bu rakam 24 Milyar dolar olmuştur. Cari işlemler dengesi 2000'de 10 Milyar dolar iken 2001'de 15,5 Milyar dolar olmuştur. Bu açıklar ABD faiz düşüş seyretnesi, AB beklentisi, uluslar arası likidite fazlası gibi nedenlerle finanse edilebilmiştir. 2000 sonrası dönemde ABD'de kısa vadeli faiz düşme eğilimine girmiştir. 2000 yılında kısa vadeli faiz oranları %6, 2001'de %3,5, 2002'de %1,6, 2003'de %1 olmuştur.

2.2.2. 2001 Krizinin Sonuçları

19 Şubat 2001 tarihinde Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in bir toplantıda Anayasa kitapçığı fırlattığı iddiasıyla başlayan siyasi gerginlik, aslında Türkiye ekonomisinde uzun yılların biriktirdiği ciddi yapısal sorunların sonucu olan ekonomik krizin pimini çekmiştir. Gerginlik, anında piyasalara yansımıştır. IMKB'de seans ilk yarısını 9.746.18 seviyesinde geçen borsa endeksi, Başbakan Bülent Ecevit'in MGK toplantısını terk ettiğini ve bunun ciddi bir kriz olduğunu söylemesinin ardından 697,13 puan birden şok düşüş yaşamıştır. Hisse senetlerinin değer kaybı beş dakikada %7'yi aşmış, günü panik satışlarıyla geçiren IMKB %14.62 değer kaybıyla 8 bin 683 puanla kapanmıştır. Ertesi gün direnen borsa toparlanmaya başlamıştır. Ama hisse senetleri %18.11 oranda değer yitirmiştir.

19 Şubat'ta bono bileşik faizleri %85'i geçmiştir. Gecelik faizler ise %760'a ulaşmıştır. 20 Şubat'ta hazine %144,2 faizle borçlanmış, gün TL sıkışıklığının yarattığı baskıyla gecelik faizler rekor kırarak IMKB'de %3 bine, İnterbank'ta ise %2 bin 300'e ulaşmıştır. Kasım krizinde 15 günde 7 milyar dolarlık döviz çıkışı olurken, 19 Şubat'ta beş saatte toplam 5 milyar 77 milyon dolarlık satış yapılmıştır. Serbest döviz piyasasında dolar 685 bin 200 TL'den mark 322 bin 800 TL'den işlem görmüştür. Bu kargaşa ortamında önce kur politikası terk edilmiş ve hükümet serbest kur politikasına geçildiğini açıklamıştır. Bu kararın alındığı 22 Şubat'ta 800 bin TL olarak başlayan dolar, o gün 1 milyon TL'yi aşmış faizler tırmanışa geçmiştir. Krizin ilk faturası Merkez Bankası Başkanı Gazi Erçel'e kesilmiş ve Erçel yerini Süreyya Serdengeçti'ye bırakmak zorunda kalmıştır. Ardından Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Recep Önal'ın yerine Kemal Derviş, Hazine Müsteşarı Selçuk Demiralp'in yerine Faik Öztrak, BDDK Başkanı Zekeriya Temizel'in

yerine Engin Akçakoca geçmiş ve yeni bir ekonomik programın uygulandığı dönem böylece başlamıştır (Karluk, 2005: 427).

Merkez Bankası Başkanı Gazi Erçel 21.02.2001 gecesi alınan ve 22.02.2002 tarihinde yürürlüğe giren dalgalı kurun hemen ardından 24.02.20012'de görevini bırakmıştır. Görevinden ayrılmadan önce 19 Şubat tarihli Merkez Bankası kuru üzerinden dolara çevirttiği 52 milyar TL'lik birikimi 75.362 doları bulmuştur. Bu durum basına yansıyınca Erçel "Hayatımın en talihsiz olayı" diyerek bir yorum yapmıştır. 75.362 dolar, kurun serbest bırakılmasından sonra 1.242.000 TL'ye yükselince Erçel'in birikimi 94 milyar TL'ye çıkmıştır. Böylece eski Merkez Bankası Başkanı, bir gecede haksız olarak 42 milyar TL kazanmıştır. Daha sonra bu parayı bazı hayır kurumlarına bağışlamak istemiş ama bunu hiçbir kurum kabul etmemiştir.

Şubat Krizi sonrasında;

- Ekonomi %8,5–9 daralmıştır,
- Ulusal gelir 51 milyar dolar azalmıştır,
- Kişi başına gelir 725 dolar gerilemiştir,
- 19 banka kapanmıştır,
- 1.5 milyon kişi işsiz kalmıştır,
- Yüzde 30'lara düşen enflasyon %70'i aşmıştır,
- Hazine'nin faiz ödemeleri %101 artmıştır,
- İç borç stoku 2000 yılının dört katına ulaşmıştır.

2001 yılı Cumhuriyet tarihinin en derin ekonomik krizi olmuş, ekonomi II. Dünya Savaşı'nın ardından en büyük daralmayı yaşamış, GSMH kriz yılında 50 milyar dolar azalmıştır. Yaşanan hızlı devalüasyonun da etkisi ile enflasyon fırlamış, iç-dış borç yükü artmıştır. Türk halkı 2001 yılında yaşanan ciddi ekonomik krizin sonucu olarak 2002 yılına da ağır bir yoksulluk ve yüksek iç-dış borç yükü ile girmiştir. IMF'den sağlanan 16 milyar dolarlık kaynakla uygulanacak 3 yıllık yeni ekonomik programa göre, Türk halkının kriz öncesindeki 2000 yılı seviyesini yakalaması ancak 2004 yılında mümkün olmuştur. 2001, sadece uygulanmakta olan programın değiştiği için değil, tüm taşların yerinden oynadığı Cumhuriyet tarihinin en önemli kriz yılıdır (Karluk, 2005: 428).

2.3. 14 NİSAN 2001 EKONOMİK İSTİKRAR KARARLARI VE GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI

Şubat 2001'de patlak veren krizin aşılması amacıyla Dünya Bankası görevinden ayrılarak Türkiye'ye gelen ve Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı olan Kemal Derviş, 14 Nisan 2001 tarihinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nı açıklamıştır. 2001 Yılı programı, IMF ve Dünya bankasının ek destekleriyle yenilenerek "Güçlü Ekonomiye Geçiş" adı altında yeniden düzenlenmiştir. Bu program'ı desteklemek üzere IMF ile 18. destekleme düzenlemesi yapılmış ve 2002 yılından itibaren yeniden bu fon 3 yıllık bir anlaşmaya gidilmiştir (Eğilmez ve Kumcu, 2002: 332).

Türkiye Cumhuriyeti'nde, Dünya Bankası'ndan gelen iki üst yönetici 30 yıl ara ile ekonomiyi kurtarmaya soyunmuşlardır. 12.03.1971 tarihinde kurulan Nihat Erim Hükümeti'nde Ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olan Atilla Karaosmanoğlu, Dünya Bankası'ndan Türkiye'ye gelen ilk Başbakan Yardımcısı'dır. Görevde kaldığı süre

içinde KİT, toprak, vergi, eğitim ve madencilik alanında hazırlanmış olduğu tasarılar TBMM'den geçmeyince, 11'ler hareketi içinde yer alarak istifa etmiştir. Karaosmanoğlu, 14.04.1971 tarihinde açıkladığı 13 maddelik reform paketi ile, ekonomide bozulan dengeleri yeniden sağlamaya çalışmıştır. Toprak reformuna özel bir önem veren Karaosmanoğlu, Başbakanlığa bağlı bir Toprak Reformu Örgütü kurulmasını istemiş, toprak dağıtımında verimliliğin artırılmasını hedeflemiştir. Toprakta alınacak gelirler de vergilendirilecektir. Toprak reformu kapsamında araç, gereç, gübre ve tohumluk dağıtılacak, tarımda fiyat ve kredi politikası çelişkileri kaldıracaktır. Vergi reformu yapılacak, vergi kaçakçılığı önlenecek, gelir vergisi sistemindeki eksiklikler tamamlanacak, senet bildiriminin etkin bir şekilde işletilmesi sağlanacaktır. Tasarruf bonusu sisteminin vergiye dönüştürülmesi için çaba gösterilecek, tarımda çalışanlar aşamalı olarak sigorta kapsamına alınacaktır. İşsizlik sigortası üzerinde çalışılacak, ihracat ve diğer teşvik önlemlerine son verilecektir.

Kararların alınmasından 30 yıl geçtikten sonra bu defa Dünya Bankası'ndan bir diğer Başkan Yardımcısı, Kemal Derviş, ekonomik istikrarı sağlamak üzere Türkiye'ye davet edilmiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın (Kemal Derviş Programı) temel amacı, döviz kuru rejiminin terk edilmesi sebebiyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak, bu amaçla eski alışkanlıklara bir daha geri dönülmesine imkân vermeyen yeni ve çağdaş kurumsal yapıları oluşturmak, ekonomik etkinliği sağlayacak yapısal reformları gerçekleştirmek, makro ekonomik politikaları enflasyonla mücadelede etkin bir şekilde kullanmak, sürdürülebilir büyüme ortamını sağlamak, kişiler ve bölgeler arasındaki gelir dağılımı bozukluklarını gidermektir.

Programı açıklayan Kemal Derviş, Türkiye ekonomisinin geldiği noktayı özetlerken, kamu net borç stokunun ulusal gelire oranının 1990 yılında %30'un altında bulunan oranın 2000 yılında %65'e, faizin gelirleri içinde ki payının da %31'den %95'e ulaştığını vurgulamıştır. Ekonominin bu şekilde devam edemeyeceğini belirten derviş, "Türkiye'nin ekonomik düzenini değiştirmek lazım. Yapılmak istenen sadece Türkiye'nin dış borçlarını bu yıl döndürmek değil" demiştir. Umutsuz olmamak gerektiğini söyleyen Derviş, Türkiye'nin güçlü kaynakları olduğunu, herkesin omuz vermesi durumunda kaynakların üretim ve ihracata dönüştürülebileceğini, %6-7'lik bir büyümenin 10 yıl boyunca sürdürülmesiyle Türkiye'nin saygın ve güçlü bir ülke haline gelebileceğini belirtmiştir.

Kemal Derviş, çoğu yapısal düzenlemelerden mali sektörün yeniden yapılandırılması ve bankacılık sektörüyle ilgili olanların bir bölümünün yasalastığını, bir bölümünün yasalaşma yolunda olduğunu belirterek, bunların Nisan sonuna kadar yetiştirileceğini umduğunu söylemiştir. Derviş; bütçe yasası değişikliği, kamu bankalarının görev zararlarıyla ilgili kararname, borçlanma, kamulaştırma, fonların tasfiyesi, kamu ihale yasası gibi düzenlemelerin yapılacağını açıklamıştır. Kamu bankalarının 1992 yılına kadar mevcut olmayan görev zararlarının ulusal gelirin beşte birine ulaştığına dikkat çeken Derviş, bu borçların hazine tarafından devralınacağını, devletin borç stokunun tek elden ve en düşük maliyetle yürütüleceğinin altını çizmiştir. Derviş, kamu bankalarıyla ilgili düzenlemeyi bir "devrim" olarak nitelendirmiştir. Avrupa standartlarında, güçlü ve bağımsız bir Merkez Bankası hedeflerini ifade eden Derviş, bankacılık sektörü yasasının da Meclis'e sevk edileceğini söylemiştir. Derviş, Sivil Havacılık, Telekom, Şeker, Tütün ve Doğalgaz yasalarının çıkarılmasına ilişkin çalışmaların da hızla sürdüğünü belirtmiştir.

Program kapsamında 2001'de gayri safi ulusal hâsılanın %3 küçülmesini, 2002'de ise %5'lik büyümesini hedeflediklerini açıklayan Derviş, enflasyonun 2001'de TEFE

bazında %57,6, TÜFE’de %52,2 olmasının öngörüldüğünü, ikinci yarıdan itibaren hız keserek son aylarda aylık %2’ye düşmesi umulan enflasyonun 2002 yılında TEFE’de %16,6’ya, TÜFE’de %20’ye çekilmesinin hedeflendiğini kamuoyunun bilgisine sunmuştur (SEYİDOĞLU ve YILDIZ, 2006: 75–76).

2.4. KRİZ SONRASI YENİ BİR PROGRAM

Türkiye, 2000 ve 2001 yılında yaşanan iki krizle, uygulamış olduğu kur çapasına dayalı “enflasyonu düşürme programının” çökmesinden sonra, IMF’in *öncülüğü ve denetiminde* 14 Nisan ve 15 Mayıs tarihlerinde iki aşamada açıklanan yeni bir istikrar programını uygulamaya koymuştur. Önceleri “ulusal program”, daha sonra da “güçlü ekonomiye geçiş programı” (GEGP) olarak tanımlanan programın amacı “...güven bunalımını ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve... Bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmaktır”. Program eski düzene dönmenin artık mümkün olmadığını belirtmektedir. Çünkü Program, siyaset ve ekonomi alanlarının ayrıştırılması temelinde, devletin fonksiyonlarının esas itibariyle "denetim" ile "eğitim, sağlık ve adalet" gibi kamu hizmetleri ile sınırlanacağı bir düzeni hedeflemektedir(Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu, 3). Bu amaçla Programın temel hedefi, "sürdürülemez boyutlara" varmış olan kamu borçlarına yol açan "borç dinamiğinin" ortadan kaldırılarak Türkiye ekonomisinin "bugünkü gibi olağanüstü bir dış yardıma muhtaç kalmayacak" bir yapıya kavuşturulmasıdır. Dahası program uzun vadeli 2001 – 2023 dönemini kapsayan gelişme stratejisinin temel amacını oluşturmaktadır. Bu dönemde sürdürülebilir iktisadi büyüme için tüm kurum ve kuruluşlarıyla özümsemiş, uyumlu ve uygulanabilir ulusal iktisat politikalarının yalnızca kişi başına düşen milli gelir düzeyi açısından değil, aynı zamanda orta ve uzun dönemli büyüme oranları üzerinde de etkili olabilecek hedefleri kapsamaktadır.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı yukarıdaki hedeflerini ekonominin yeniden yapılandırılması konusunda kesin bir siyasi taahhüdü kamuda şeffaflık ve hesap verilebilirliğin sağlanması, rasyonel olmayan müdahalelerin geri dönüşü olmayacak şekilde önlenmesi, iyi yönetimin ve yolsuzlukla mücadelenin güçlendirilmesini, katlanılan fedakârlıkların boşa gitmesinin önlenmesi ve piyasalarda güven ortamının yeniden sağlanmasının amaçlandığını belirtmektedir. Bu hedeflerin üçlü bir yaklaşıma dayandırılarak gerçekleştirilmesi Bankacılık sektöründeki bozulmalar başta olmak üzere, son finansal krizin doğrudan temelinde yatan bozulmaların düzeltilmesi ve ekonomi yönetiminin şeffaflığının ve özel sektörün ekonominin yeniden yapılandırılması sürecindeki rolünün geliştirilmesine yönelik yapısal politikalar, Finansal istikrarı sağlamaya ve enflasyonla mücadelede devam edilmesine ilişkin maliye ve para politikaları, Makroekonomik istikrar, büyüme ve toplumun en muhtaç kesimlerini koruma hedefleri ile örtüşen ücret ve maaş politikaları oluşturulması yönünde geliştirilmiş sosyal diyalog şeklinde sıralanmaktadır. (Hazine Müsteşarlığı, Yukarıda sayılan hedeflere ulaşmanın temel şartı ise makroekonomik dengelerin kurulmasıdır. Ancak söz konusu dengelerin kurulması, ekonomide kısa vadede bir daralmayı gerektirmekte; bu ise toplumun değişik kesimlerinin fedakârlığını gerekli kılmaktadır. Nitekim GEGP ilk yılı olan 2001 yılı için millî gelirden %3,0 düzeyinde bir daralma ve ardından 2002’de %5, 2003’de ise %6 Bu süreçte tüketici fiyatları endeksi artış hızı 2001 yılında %52,5, 2002’de %20,0, 2003’de de %15,0 olarak tahmin edilmektedir. Konsolide bütçeden net faiz ödemelerinin millî gelire oranı ise 2001’de %20,1, 2002’de %19,1, 2003’de de %16,1 olacaktır. Kamu kesiminin net borç stokunun millî gelire oranının aynı yıllarda, sırasıyla, %78,5, %70,4 ve %64,9 olacağı öngörülmektedir. Bu oranlar içinde geçen net iç borçların milli gelir içindeki payının 2001’de %44,3, 2002’de %42,1, 2003’de %41,5 olacağı hesaplanmaktadır. Net iç borç

stokunun millî gelire oranının enflasyonu düşürme programının uygulamaya konulduğu 1999 yılında %40,9 olduğu düşünülürse, Türkiye ekonomisinin mevcut "istikrar" programının sonunda gelinecek noktada, iç borç stoku IMF programının ilk uygulanmaya başlandığı yıldaki noktadan farklı değildir. Dolayısıyla, GEGP'nin net iç borç hedefi aslında 1999'dan bu yana uygulamanın yol açtığı bozulmayı düzeltme çabasından öte gitmemektedir. Ana hedef itibarıyla, öncelikle parasal sermayenin krizden çıkış programı niteliğinde olmakla birlikte, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın temel felsefesi, Türkiye'nin gerekli yapısal reformları yapması durumunda, küreselleşme sürecine daha sağlıklı bir biçimde uyum sağlayabileceği, dünya ekonomisinin sunduğu fırsatlardan daha etkin bir biçimde yararlanabileceği, daha hızlı büyüyebileceği ve gelişebileceğidir (Ay ve Karaçor, 2001: 70-73).

SONUÇ

Mali ve parasal disiplinin sağlanamamış olamazsının getirdiği makro ekonomik dengesizlikler ekonomik daralmayı birlikte krizleri de beraberinde getirmektedir. Krizler genellikle bankacılık sektöründe başlamakta, ardından döviz krizi yaşanmakta ve nihai olarak ise reel sektörün krize girmesiyle birlikte ekonomik daralmalar ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, bir istikrar programının başarıyla uygulanabilmesinin siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanmasıyla paralellik arz ettiğini belirtmekte yarar vardır. Türk ekonomisinin yıllardır uygulanan yanlış politikaların doğal bir sonucu olarak girdiği borç sarmalından kurtularak istikrarlı bir ekonomiye kavuşması, popülist politikaların terk edilerek, devletin ekonomide düzenleyici- denetleyici bir yapıya kavuşturulması kaçınılmazdır.

Türkiye ekonomisinde İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında ortaya çıkan istikrarsızlıklar, 1946 devalüasyonu ile giderilmeye çalışılmıştır. Günümüze kadar geçen süre içinde istikrarsızlıklar konjonktürel bir dalgalanma ile devam etmiştir. 1958, 1970 ve 1980 ekonomik istikrar kararları arasında onar yıllık zaman diliminin bulunması, bir tesadüf değildir. 1980 yılından sonra daha sık yaşanmaya başlayan ekonomik krizler, ekonomiye büyük maliyetler getirmiş ve bu krizler sonucunda hızlanan enflasyon, yıllarca Türkiye'nin ekonomi gündeminde yer almıştır.

1946 yılından sonra iktidara gelen tüm Cumhuriyet hükümetleri, ekonomide istikrarı sağlamayı ve istikrarlı bir ekonomik büyümeyi gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla yürürlüğe koymuş oldukları istikrar kararları bir süre sonra etkisini yitirmiş ve her şeye yeniden başlanılmak zorunda kalmıştı. Bu dönem, Türkiye ekonomisi için kaybedilmiş yıllardır. Son olarak 14 Nisan 2001'de açıklanan Program'a IMF'in vermiş olduğu büyük destek ile enflasyon tek haneli rakamlara inmiştir.

Türkiye 2001 yılının ilk aylarında tarihinin belki de en önemli kriziyle karşı karşıya kaldı. 1999 sonrasında uygulanmaya başlanan uyum programı iyi hazırlanmış ve makro ekonomik engeller üzerinde olumlu sonuçlar vermeye başlamış bir programdır. Krizin ortaya çıkmasında temel faktör olan siyasi kararlılık eksikliği krize karşı alınan önlemler sırasında da kendini göstermiştir. Bu durum Türkiye'nin ekonomik ve siyasi gerçekleri ile yüzleşmesine neden olmuştur.

Yaşanmış bu kadar krizden sonra artık oluşabilecek krizleri önlememiz gerekmektedir. Buna önlem almamız bulaşıcı nitelikteki uluslar arası krizlere karşı koymamız gerekir. Krizleri önlemenin yolu finans sektörünü ve ödemeler dengesini sağlıklı tutmaktır. Ödemeler dengesinin sağlıklı olması makro ekonomik politikalar, sağlıklı döviz politikaları, özellikle kısa vadeli sermaye hareketleri konusunda çok dikkatli olunması

gerekir. Türkiye tarihinin belli dönemlerinde hep krizlerle yaşadı. Ekonomisini ve siyasetini de istikrara kavuşturamadı.

Uluslar arası sermaye hareketlerine 1990 yılından itibaren sağlanan denetimsiz serbestleştirme deneyiminin Türkiye ekonomisinde yaşanan istikrarsızlık sürecinin ana eksenini oluşturmaktadır. Finansal serbestleştirme sürecinde Türk bankacılık sisteminde ise ana görevi doğrudan dışarıdan borçlanma yetisini kaybetmiş bulunan kamu kesimine aracılık yaparak, kamu sektörü borçlanma gereğini finanse etmektir. Finansal derinleşme süreci Türk ekonomisinde hem bankacılık hem de reel üretim kesimlerinde rantiyer tipi, spekülatif birikim anlayışının yükselmesine yol açmış ve kısa dönemli finansal yatırım hesaplarının, uzun dönemli finansal yatırım hesaplarının uzun dönemli sabit sermaye yatırımlarına göre önem kazanması sonucunu doğurmuştur. Böylece 2000’li yıllara istikrarsızlığa sürüklenmiş makro dengeleri, bozulan gelir dağılımı ve kamu bürokrasisinin yılgın koşulları altında yeni bir istikrar programı gerekliliği doğmuştur.

Sonuç olarak; krizin bir fırsat oluşturmasına izin verilmemeli, ülkemizi gelişmiş ülkeler düzeyine çıkarmak için uluslar arası işletmelerin iş birliğine ve gelişmiş modern teknolojilerini transfer ederek ülkenin üretimini artırmak için her türlü çaba gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

- ARIN, T. (2001), “Krizin Yapısı ve Geleceği”, *İktisat Dergisi*, Şubat-Mart, 4–8.
- AY, A. ve KARAÇOR Z. (2001), “2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma” http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler%5CAhmet%20AY%20-%20Zeynep%20KARA%C3%87OR%5CAY.%20AHMET.pdf, Erişim Tarihi: 15.05.2007.
- ÇAKICI, E. (2001), “2000–2001 Yılı Ekonomik Krizlerin Sebepleri ve Sonuçları”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Eylül- Ekim Ekonomik Kriz Sayısı, 475–490.
- DEMİR, G. (1999), *Asya Krizi ve İMF*, Der Yayınları, İstanbul.
- DTM Dünya Ekonomik Bülteni (1998), “Para Krizleri”, Sayı: 13.
- EĞİLMEZ, M. VE KUMCU, E. (2001), *Ekonomi Politikası ve Teori ve Türkiye Uygulaması*, 6.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EKİNCİ, N. (2001), “1992’den 2001’e Ekonomik Kriz”, *Görüş Dergisi*, Sayı 15.
- ERTUNA, Ö. (2001), “Türkiye’de Ekonomik Krizler, Nedenleri ve Çıkış Yolu”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Eylül- Ekim Ekonomik Kriz Sayısı, 491–510.
- KARLUK, S. R. (2004), *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, 8.Basım, Beta Yayınları, İstanbul.
- KARLUK, S. R. (2005), *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, Beta Yayınevi, İstanbul.
- KEPENEK, Y. ve YENTÜRK, N. (2000), *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, Ankara.
- ÖZATAY, F. (1996), “Currency Crises in Turkey”, *Yapı Kredi Bank Economic Review*, İstanbul.
- ÖZBİLEN, Ş. (2000) “Küresel Mali Kriz ve IMF Politikalarının Ulusal Mali Sisteme Etkileri”, *Finans Dünyası*, Sayı: 132, <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/sevki1.pdf>, Erişim Tarihi: 15.05.2007.

- PARASIZ, İ. (1995), *Kriz Ekonomisi ve 1994 Kararları*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- PARASIZ İ. (2003), *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- SEYİTOĞLU, H. VE YILDIZ, R. (2006), *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri*, Arıkan Kitabevi, İstanbul.
- ŞAHİN, H. (2000), *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi. Bursa.
- TOPRAK, M. (1996), *Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980–1995*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- UYAR, S. (2003), *Bankacılık Krizleri*, Ziraat Matbaacılık, Ankara.
- YILDIRIM, M. (2001), “Para Kuru ve Kasım 2001 Krizi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi*, s.17–37.
- YİĞİTOĞLU, A.İ. (2005), “2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi”, *Sosyo- Ekonomi Dergisi*, (1):115–125.